

Nummer 1

HET LAND VAN HERLE

Historisch
tijdschrift
voor Parkstad
Limburg

2013

Foto omslag: D'r Lange Jan één dag voor de officiële ingebruikname, 7 maart 1938.

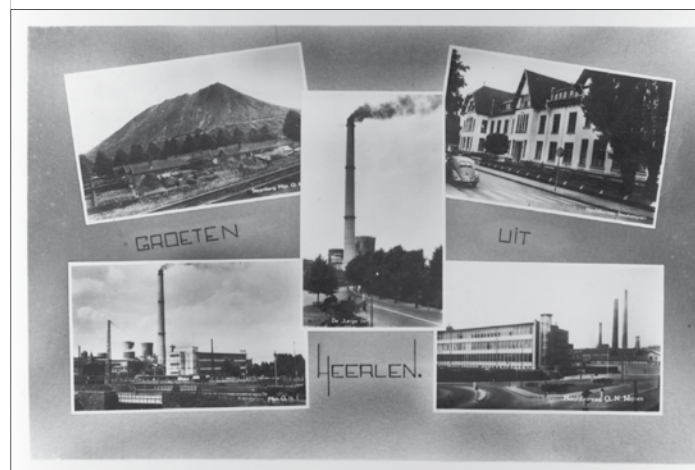
INHOUD

Kiek 'ns doa, kiek 'ns doa, doa sjteet d'r Lange Jan ... Een biografische schets van de bekendste Heerlenaar onder de Heerlenaren Door Marcel J.M. Put	1
De industriële opkomst en neergang van de kalkgroeven en -branderijen in Voerendaal Door Hans Thissen	23
Aangestipt... Door Wim Nolten, Martin van der Wijst, Frans Gerards, Mark van Dijk en Sander van Daal	34

KIEK 'NS DOA, KIEK 'NS DOA, DOA SJTEET D'R LANGE JAN ...

Een biografische schets van de bekendste Heerlenaar onder de Heerlenaren

Door Marcel J.M. Put*

*Kiek 'ns doa, kiek 'ns doa, doa sjteet d'r Lange Jan.
Beeldmerk van Heerlen. Ansichtkaart van rond 1950.*

Hij werd geboren als verlosser, was jarenlang statig en groots hèt gezicht van Heerlen, maar zoals dat vaker met verlossers gaat, was hem geen lang leven beschoren. Hij stierf op 21 augustus 1976, amper 38 jaar oud. Op die noodlottige zaterdag verdween d'r Lange Jan uit het Heerlense stadsbeeld en daarmee uit ons oog, maar gelukkig niet uit ons hart. Op zijn begrafenis kwamen meer dan 10.000 rouwenden en ieder jaar met vasteloavend wordt hij bezongen met de woorden die Wiel Knipa ons heeft geleerd. Zeg "Kiek 'ns doa", en een echte Heerlenaar antwoord met "sjteet d'r Lange Jan". Natuur-

lijk, want "d'r Lange Jan kint jieëker kink". Het verhaal over wie hij was en wat hij voor Heerlen heeft betekend, is echter bij steeds minder Winkbülle bekend. Wie was deze Lange Jan? Hoog tijd voor een biografische schets van de bekendste Heerlenaar onder de Heerlenaren.¹

Geboorte

Het is dinsdag 8 maart 1938. Het is een frisse dag. Af en toe schijnt de zon. De wind is matig, west-zuid-west.² Het is de geboortedag van onze held. Net als de Griekse godin Athena wordt hij als volwassene geboren. Evenals zij is hij een strijder. Zelfs meer dan dat. Hij wordt gezien als een verlosser, de redder uit de roetnood.³

Om zo goedkoop mogelijk elektriciteit op te wekken wordt er op de Oranje Nassaumijn I ook met het onverkoopbare kolenslib gestookt.⁴ De rookgassen die daarbij vrijkomen gaan door een schoorsteen de lucht in. Dat gebeurt in het begin ongefilterd. In de uitstoot zitten kleine stofdeeltjes. Eenmaal buiten de schoorsteen slaat dit zogenaamde vliegias vrij snel neer en bedekt de directe, en bij sterke wind ook verre, omgeving van de mijn. Van deze zogenaamde 'koelstjub' hebben de Heerlenaren al jaren last. De meest gehoorde klacht is die van de huisvrouwen. Zij zien hun op maandag zorgvuldig gewassen witgoed binnen een uur grauw worden op de waslijn

in de tuin. Van protest is geen sprake. De mijn zorgt immers voor werk en het ongemak van 'd'r sjtub' moet je dan maar voor lief nemen.

Dat verandert in de jaren dertig. Dit houdt vermoedelijk verband met het experiment dat de Oranje Nassaumijnen uitvoeren met de verbranding van kolenslib.⁵ Vanaf ongeveer 1932 zijn er omwonenden die meer last hebben dan van alleen grauw wasgoed. Zij stellen het mijnbedrijf daarvoor aansprakelijk. Één van de eersten is Jan Willem Vijgen. Hij heeft een café aan de Sittarderweg en bottelt het bier en de limonade al een aantal jaren zelf. Na verloop van tijd neemt het aantal klachten over mijnstof in zijn dranken toe. Hij verliest daardoor klandizie. Vijgen gaat met de Oranje Nassau-directie praten. Aanvankelijk legt zij de schuld bij Vijgen. Hij zou zijn flessen niet goed schoonmaken. Een over de werkplek uitgespreid wit laken levert echter onomstotelijk het bewijs: binnen de kortste keren ligt er een laag vliegias op.⁶ De volgende stap is dat de schade die Vijgen heeft geleden wordt vastgesteld. Beide partijen worden het echter niet eens en er volgen tal van rechtszaken. Ook de Glasmaatschappij van de familie Leufkens (Sittarderweg), de garagehouder Rompelman (Kloosterweg) en de Heerlense Timmerfabriek (Eikenderweg) procederen in de jaren dertig tegen de mijn vanwege stofschade. Bij de Oranje Nassaumijnen weten ze dan al lang dat, wil men dit soort claims voorkomen, er iets moet gebeuren aan de uitstoot van de vliegias.⁷

Naast de vrees voor meer stofschadeclaims is er een bedrijfsmatige overweging om snel met een oplossing te komen. De elektriciteitsbehoefte van de mijn vereist eind jaren dertig de bouw van nieuwe ketelhuizen voor de stoomketels. In combinatie daarmee wordt de installatie van roetfilters en de bouw van een hoge schoorsteen gepland voor respectievelijk de afvang en het verspreiden van de vliegias.⁸ En zo is de Lange Jan niet alleen een 'moetje', maar is zijn 'geboorte' tevens het resultaat van zorgvuldige gezins-c.q. bedrijfsplanning. In ieder geval is hij zeer welkom.

Bijzondere betonbouw

In 1936 stelt de Oranje Nassaumijn het programma van eisen op 'voor het bouwen en bedryfsvaardig opleveren van een gewap. beton schoorsteen met rookgaskanalen en vangkamers voor vliegiasch met aftapinrichtingen en bykomende werken op het terrein van de Oranje Nassau Myn I te Heerlen'.⁹ De schoorsteen moet worden aangesloten op de ketelhuizen 'Kestner' en 'Mathot'.¹⁰ Om voor voldoende trek te zorgen wordt hij maar liefst 130 meter hoog. Daarmee zal hij verreweg de hoogste schoorsteen van het land worden.¹¹

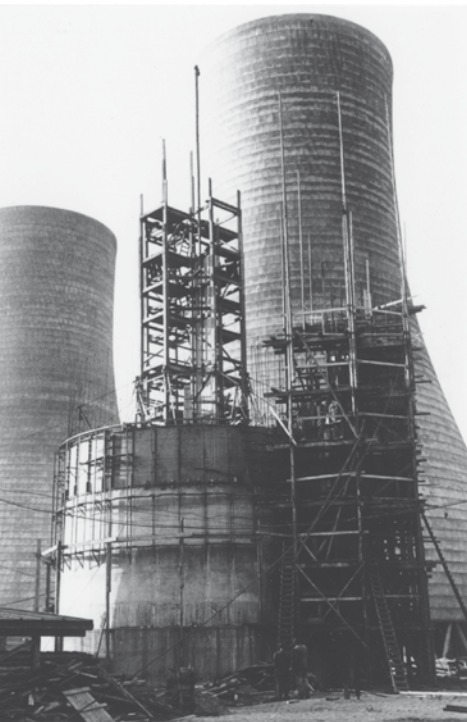
Wie zo ver de hoogte in gaat, moet stevig staan. Daarom moet er een geheide betonnen paalfundering worden gemaakt. Daarmee is al voldoende ervaring opgedaan. Dat laatste geldt niet voor het gebruik van beton bij zulke hoge schoorstenen. In Duitsland is er slechts één systeem om deze zogenaamde monolieten te bouwen. Als dit niet kan worden toegepast, gebruiken onze oosterburen baksteen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de mijndirectie zich laat adviseren door de Nederlandse Betonvereniging. Zelfs voor deze deskundigen is de schoorsteenbouw die in Heerlen is gepland

geen alleedaags project. 'Ter vergadering (van de Betonvereniging, MP) waren nagenoeg alle vooraanstaande vakmensen in Nederland op het gebied van de gewapend betonindustrie aanwezig, die speciaal voor het vraagstuk van de uitvoering van de schoorsteenbouw in monolithisch gewapend beton zeer groote interesse toonden'. Conclusie van de deskundigen is dat van alle aspecten de uitvoering van het gewapend beton het belangrijkste is.¹² Als alles is doorgerekend en de specificaties bekend zijn, wordt het definitieve bestek opgemaakt en worden bedrijven uitgenodigd in te schrijven. Er is ruime belangstelling voor het werk. 19 bedrijven melden zich met een offerte. 12 daarvan komen uit Nederland. Daarnaast dingen 1 Belgische, 2 Franse en 4 Duitse ondernemingen mee naar de opdracht. In tijd van economische crisis hoopt de Nederlandse overheid dat een binnenlandse onderneming het werk mag uitvoeren. De minister van Handel en Nijverheid, M.P.L. Steenberghe, is dan ook niet blij als één van de Nederlandse kanshebbers, de firma Knols, het departement laat weten dat zij zijn gepasseerd ten gunste van een Duits bedrijf. De directeur-generaal komt in actie en dringt er bij de Oranje Nassaudirectie op aan toch vooral Nederlandse ondernemingen in overweging te nemen. Dat gebeurt ook. Vier dagen na de brief van het departement van Handel en Nijverheid krijgt de firma J. Ferbeck uit Arnhem bericht dat zij de schoorsteen mag gaan bouwen. De korte tijdspanne die er tussen deze twee gebeurtenissen ligt, doet vermoeden dat Knols' bericht aan de minister op een foute aanname berustte of dat er iets anders speelde. Misschien was Knols teleurgesteld dat de mijnbazen kozen voor Ferbeck, ondanks het advies van de Nederlandse Betonvereniging aan de Oranje Nassaudirectie met een voorkeur voor zijn bedrijf, en wilde hij via de minister alsnog de opdracht binnenhalen. Het was immers een grote opdracht (123.000 gulden) en in tijden van crisis gebeuren wel meer vreemde zaken.¹³

'Redder uit de roetnood'

In november 1936 begint de bouw. De fundering wordt gemaakt volgens het systeem Franki, genoemd naar de bedenker, de Belg Edgar Frankignoul. Metalen pijpen worden verticaal in de grond gestoken. Zij worden vervolgens gevuld met beton dat naar beneden wordt gedrukt, zodat een compacte massa ontstaat. Het geheel wordt naar de gewenste diepte geduwd. Daar wordt de ijzeren pijp op zijn plek gehouden en het beton er uit geduwd. Hierdoor vormt zich aan de onderkant van de pijp een omgekeerde paddenstoel van beton in de ondergrond. Vervolgens brengt men extra wapeningsijzer aan. De ijzeren pijp wordt langzaam omhoog getrokken en steeds gevuld met beton, dat voortdurend wordt aangedrukt om een zo hoog mogelijke dichtheid te krijgen. Door deze manier van storten kan het uitgeharde beton de grote trekkrachten verwerken, die er bij een zo hoge toren zullen optreden. Bovendien is er, in tegenstelling tot het heien van kant en klare palen, veel minder trilling, hetgeen met het oog op de onderliggende mijngangen een vereiste was.¹⁴

Op de fundering verrijst een bijna 600 ton zware sokkel of fundatering van 2,6 meter hoog en met een doorsnee van 16,2 meter. Tegen de zomer van

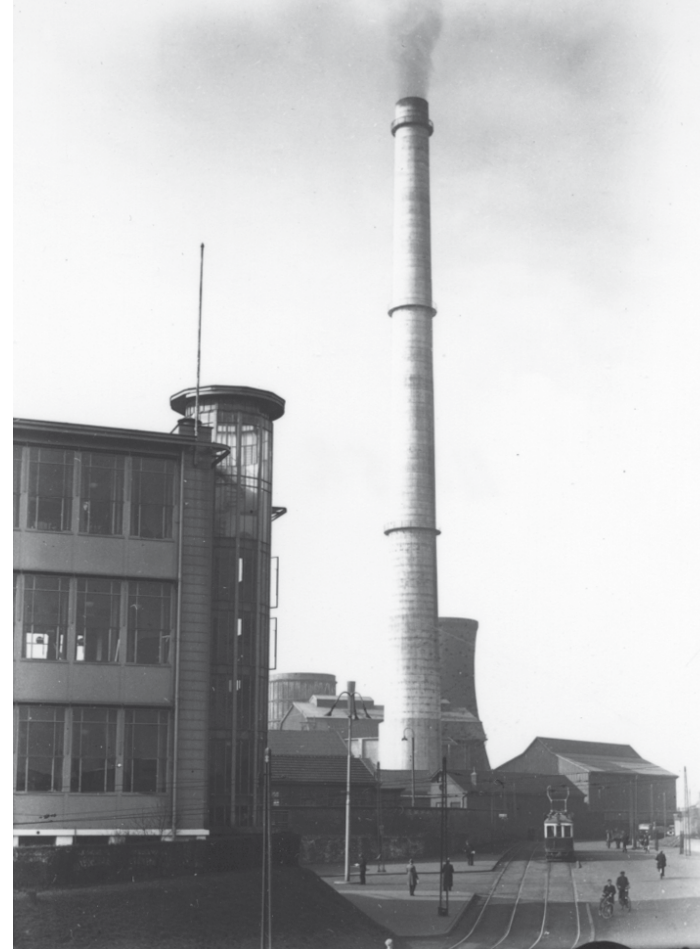
De bouw van de schoorsteen die Heerlen in veel opzichten zou veranderen, medio 1937.

1937 gaan de ijzervlechters en betonwerkers dan echt de hoogte in. In hun kielzog volgen de metselaars. De schoorsteen is namelijk alleen aan de buitenkant van beton. Dit materiaal zou de hoge temperaturen van de af te voeren rook niet kunnen verdragen. Vandaar dat de binnenkant van de schoorsteen met baksteen wordt opgemetseld. Dit gebeurt in stukken van steeds 15 meter hoog. Zij steunen op consolevormige verdikkingen aan de binnenkant van de betonwand. Tussen buiten- en binnenwand zit een isolatielaag met een dikte van 8 tot 9 centimeter. Deze laag bestaat onder andere uit slakkenwol en bimszand. Beiden hebben goede isolerende eigenschappen en bimszand dient daarbij ook als lichtgewicht vulmiddel. De betonnen buitenwand is aan de voet 33 centimeter dik en aan de top nog maar 15 centimeter.¹⁵

In juli 1937 is de schoorsteen ver klaar. De Oranje Nassaudirectie meldt aan de Rijksluchtvaartdienst dat op drie niveaus verlichting is aangebracht. Op 50, 90 en 127 meter hoogte hangen 6 natriumlampen van 65 Watt die 's nachts rood schijnen en zo het luchtverkeer waarschuwen. Wettelijk is deze verlichting nog niet verplicht, maar zij wordt wel sterk aangeraden. Zeker met het oog op de plannen die er zijn voor de aanleg van een vliegveld bij Hulsberg.¹⁶

Begin oktober wordt uiteindelijk het hoogste punt bereikt.¹⁷ Op en onder de grond moet nog het een en ander gebeuren, zoals het maken van de verbindingen met de ketelhuizen. Eind november 1937 zijn de vanginstallatie en de schoorsteen zo goed als klaar. De verwachting is dat de installatie begin maart 1938 in gebruik genomen kan worden.¹⁸ Voorafgaand aan het proefdraaien verspreidt de Oranje Nassaudirectie een persbericht dat door het Limburgs Dagblad integraal wordt overgenomen. Iedereen kan nu lezen dat de schoorsteen onderdeel is van de vanginstallatie voor vlieggas, dat hij 130 meter hoog wordt, aan de voet 10,35 meter in doorsnee meet en aan de top 5,90 meter en dat de bouw voorspoedig is verlopen. In elf weken tijd was de hoogte van 112 meter bereikt.¹⁹ De 'redder uit de roetnood' kan bijna aan zijn 'schone taak' beginnen. Uit de eerste testen blijkt dat de installatie zeer effectief is. De eerste metingen geven aan dat van de 655 kilo vlieggas die per uur vrijkomt er 520 kilo wordt afgevangen. Van het deel dat toch nog ontsnapt is 60% kleiner dan 60 micron (= 0,060 mm). Aangezien die deeltjes op een hoogte van 130 meter de lucht in gaan, zullen die nog maar weinig last opleveren.²⁰

De laatste proef. De 'redder in de roetnood' op 7 maart 1938, één dag voor de officiële ingebruikname.

Een inspirerende vriend

Vanaf het moment dat hij de Heerlense horizon domineert, inspireert de nieuwe schoorsteen mensen. Nog voor zijn eerste officiële 'ademtocht' verschijnt dit gedicht:

*'De grijze reus
Steekt zijn neus
In hoge, ijle luchten;
Nu is zijn leus,
- Hij meent het heus, -
"Geen klachten meer, geen zuchten"
Want stof, die plaag
Verwerkt zijn maag,
Zijn adem zal 't getuigen,
En ied're vlaag
Zal hij gestaag
In eigen longen zuigen.'²¹*

Wanneer en waarom deze reus de naam Lange Jan krijgt is onzeker. In het Limburgs Dagblad van 2 mei 1941 wordt de schoorsteen al Lange Jan genoemd. De Heerlense wandelsportvereniging Volharding kondigt haar eerste wandeling aan. Het is een tocht 'die u zal leiden door de mooiste streken van Zuid-Limburg door „Klein Zwitserland“ met de „Lange Jan“ de hoogste toren van Nederland op den achtergrond'.²²

Naar de reden om de schoorsteen Lange Jan te noemen kunnen we slechts gissen. Torens worden vaker Lange Jan genoemd. De bekendste is de 14^e eeuwse abdijtoren van Middelburg. Een bekende Limburgse Lange Jan is de toren van de Weertse Martinuskerk. Opvallend is dat zowel de Middelburgse als de Weertse Lange Jan in 1940 worden beschadigd. Die van Middelburg door het nazi-bombardement en die in Weert door een najaarsstorm.²³ Misschien zijn deze gebeurtenissen wel aanleiding geweest de hoge schoorsteen in Heerlen Lange Jan te noemen.

Vanaf 1946 lijkt de naam als aanduiding van de schoorsteen van de Oranje Nassaumijn I in ieder geval gemeengoed te zijn geworden. Op 2 januari van dat jaar verschijnt in het Limburgs Dagblad namelijk het artikel 'Heerlen, ik hou van je' waarin de Lange Jan wordt genoemd als het symbool van de arbeid dat achter het station te zien is.²⁴ Verder is er in 1946 op de regionale

De Lange Jan verlicht ter gelegenheid van het 50-jarig ambtsjubileum van koningin Wilhelmina. Met deze versiering leek Lange Jan volgens enkele Heerlenaren op een kerstboom. De eerstvolgende carnaval werd Lange Jan dan ook door hen 'opgezet'.

radio een rubriek over mijnbouwzaken die Lange Jan heet.²⁵ Begin 1949 wordt Heerlen 'stad van de Lange Jan' genoemd²⁶ en verschijnt er een scharnierbare Lange Jan op drie mijnwagentjes in de Heerlense carnavalsoptocht. 'Veer gont der Lange Jan opzette' is de leus van de hem begeleidend 'mijnwerkers'. En Lange Jan zelf geeft aan: 'Ig bin neet bang veur vliegmasjiene en ooch neet veur Heelesje wink'. Aanleiding voor deze carnavalsact is vermoedelijk de feestverlichting ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van koningin Wilhelmina in oktober 1948 geweest. De Lange Jan leek hierdoor op een kerstboom en die moet worden opgezet.²⁷

Vervolgens schrijft Wiel Knipa in 1950, na een oproep van de Winkbülle om carnavalsliedjes in te sturen, zijn en Heerlens meest bekende carnavalslied 'D'r Lange Jan Marsj' (zie kader). Als hij van de toenmalige voorzitter van de Winkbülle echter hoort dat niet alleen de voorzitter zelf, maar ook zijn vrouw en zoon aan deze wedstrijd mee doen, besluit Knipa zijn bijdrage niet in te sturen. Een jaar later is de competitie anders georganiseerd en heeft hij er meer vertrouwen in. Hij doet mee. De jury is erg kritisch. Geen van de inzendingen voldoet volgens haar aan de gestelde eisen, maar zij wil 'd'r Lange Jan Marsj' wel eens horen.²⁸ Knipa's optreden en het daarop volgende carnaval zorgen waarschijnlijk voor de tweede geboorte van Lange Jan. Nu niet als bedrijfsschoorsteen, maar als symbool van Heerlen, als de Heerleenaar onder de Heerlenaren, als de vriend die iedereen in de stad kent en die je zowel overdag als 's nachts van ver begroet en welkom thuis wenst.

D'r Lange Jan Marsj

*Paries hat ziene Eifeltoer, i Kölle sjteet d'r Doom,
I Brussel sjteet ee menneke en immetiert d'r Donausjtroom
I Heële sjteet d'r Lange Jan te sjwame daag en nach
Woeë is deë miensj va Heële, deë noeëts 'ns hat gezag:*

Refrein:

*Kiek 'ns doa, kiek 'ns doa, doa sjteet d'r Lange Jan!
Dat is d'r langste keël deë uëver Heële kieke kan!
D'r Lange Jan kint jieëker kink
Deë is joa graad ezoeë bekind wie ózze wink!*

*En went me lang is voet geweë, en wilt óp heem aa goa
Da zuut me, wiet va Heële al d'r Lange Jan gans mechtig sjtoa
Da sjteet heë doa wie inne vrunk, deë ummer óp dich wach
Woeë is deë miensj va Heële, deë noeëts 'ns hat gezag:*

*En bouwt me da i Heële nog è sjtuk of tieën d'rbei
Al make ze ze nog zoeë hoeëg, vuur mie part fieftig óp ing rei
Da bliet mar inne ózze vrunk, deë ouwe Lange Jan,
Mesjien waal neet d'r langste, mar d'r fijnste deë v'r hant!*

'te sjwame daag en nach'

'Schoorsteenbrand'

Terwijl de mensen van Heerlen Lange Jan in hun hart sluiten, beslist de Oranje Nassaudirectie de al aanwezige plannen voor een nieuwe, nog hogere schoorsteen te gaan uitvoeren.²⁹ Reden is de veranderende elektriciteitsmarkt in Limburg. De Staatsmijnen leveren tot dan stroom aan het openbare elektriciteitsnet. Het groeiend aantal chemische fabrieken en de eigen mijnen gebruiken echter steeds meer elektriciteit, zodat de centrales onvoldoende stroom overhouden. De Provinciale Limburgse Electriteitsmaatschappij (PLEM) en de Oranje Nassaumijnen nemen de rol van Staatsmijnen deels over. De PLEM bouwt daarom een eigen centrale in Buggenum. De Oranje Nassaumijnen breiden hun centrale uit. Er komen nieuwe ketelhuisen, nieuwe koeltorens en een nieuwe schoorsteen. Deze 'tweede Lange Jan' wordt 155 meter hoog. Daarmee wordt hij de hoogste in gewapend ijzerbeton uitgevoerde schoorsteen ter wereld van dat moment.³⁰

Doordat hij een naam heeft en door Knipa's ode is Lange Jan een echte Heerleenaar geworden. Het is dus te verwachten dat de nieuwe schoorsteen ook een naam zal krijgen. Alle koeltorens en hun enorme capaciteit ten spijt raken de Heerlense gemoederen hierover ernstig verhit. Er is zo te zeggen sprake van een 'uitslaande schoorsteenbrand', die door de nodige 'Heëlesje wink' behoorlijk wordt aangewakkerd. Heerlen staat in lichterlaaie. Het vuur wordt voortdurend opgestookt in een nieuwe rubriek van het Limburgs Dagblad genaamd 'Onder de rook van de Lange Jan'. Verschillende namen en bijhorende argumentatie komen ter sprake. Uiteindelijk gaat het tussen

De skyline van Heerlen: Lange Lies en Lange Jan en de koeltorens van de Oranje Nassamijn I, gezien vanuit zuidwestelijke richting (vanaf het dak van de schouwburg).

'd'r Kuëb va Heële' en 'ut Lang Lies' en daarmee dus ook tussen de keuze voor het geslacht van de schoorsteen. Volgens de krant is een overgrote meerderheid voorstander van 'd'r Kuëb'. Een officiële beslissing valt er in de jaren vijftig niet. In de volksmond staat de schoorsteen jaren later echter bekend als Lange Lies.³¹

Geen lang leven

Lang zijn Jan en Lies niet bij elkaar. Op 17 december 1965 bericht minister Joop den Uyl van Economische Zaken in de Heerlense schouwburg dat de steenkolenmijnen op Nederlands grondgebied binnen een periode van 10 jaar allemaal worden gesloten. De afbouw van de productie begint en op 31 december 1974 wordt de laatste steenkool uit de Oranje Nassamijn I naar boven gehaald en het bedrijf stilgelegd. Besloten wordt de hele mijn, behoudens één schachtgebouw, te slopen. Het einde van Lange Jan en Lang Lies nadert. Medio 1975 is er weliswaar nog een sprankje hoop, maar de meeste mensen hebben zelf genoeg problemen en kunnen zich niet

bekommeren om het lot van hun 'betonnen vrienden'. Daarnaast is er vooral ook realiteitszin en misschien ook wel de wens om de periode van mijnbouw dan ook maar helemaal af te sluiten. De Limburger schrijft: 'Redding voor beide schoorstenen is alleen nog mogelijk als zich iemand zou melden die kapitaalkrchtig is om de schoorstenen aan te kopen en om hen in stand te houden. Maar dan zouden lange Jan en lange Lies al moeten zijn in te passen in de nieuwbouw die gaat verrijzen op het Oranje Nassauterrein. Dat zit er, reëel bezien, niet in. Overeind houden is te duur (...) bovendien vertegenwoordigen zij niets typisch voor de mijnindustrie.'³²

Burgemeester en wethouders van Heerlen proberen ook nog iets. Zij sturen de directie van de Oranje Nassamijnen een brief waarin zij stellen: 'Wij zijn van mening dat schoorstenen als de "Lange Jan" en de "Lange Lies" uit stedenbouwkundig oogpunt van onschatbare waarde zijn. In veel stedenbouwkundige situaties spelen dergelijke bouwwerken als herkenningpunten een belangrijke rol. Afgezien nog van het feit, dat veel inwoners van Heerlen zich kunnen identificeren met dit ruimtelijk symbool van de mijnindustrie, zijn de beide schoorstenen merktekens van het Heerlens stadsbeeld. Gelet op de onderhoudstoestand van de schoorstenen komt ons inziens alleen de hoogste "Lange Jan", in aanmerking voor conservering. Het is om vorenstaande redenen, dat wij U verzoeken de "Lange Jan" niet in de sloopactie te betrekken.'³³ Ze 'verzoeken' en bieden zelf

niets aan: geen alternatief, geen geld, geen tegenprestatie. Door de wijze waarop B en W hun wens voor behoud, van nota bene de 'verkeerde' Lange Jan, uiten, lijkt het er op dat het Heerlens bestuurscollege dit gratieverzoek voor de vorm doet en niet uit liefde en bewondering voor een markante en zeer gewaardeerde inwoner van haar stad.

Als het einde nadert

Het dringt tot de mensen door dat de horizon van Heerlen er snel heel anders zal uitzien. De carnavalsvereniging De Winkbülle probeert de herinnering aan de oude situatie vast te houden door in het laatste levensjaar van de twee torens een medaille te maken waarop Lange Jan en Lange Lies samen met 'd'r lachende eëzel' zijn vereeuwigd. De voetbalvereniging RKSv Heerlen, spelend onder de rook van de Oranje Nassamijn I, krijgt een nieuw embleem: een voetbalschoen met op de achtergrond een rokende Lange Jan en Lange Lies.³⁴ Drie fotografen, John Herstein, Dries Linssen en Frans Welters, besluiten een serie van 12 mijnposters te maken. De zevende poster in deze serie verschijnt eind juli 1976. Het is een foto van het complex van de Oranje Nassamijn I, met Lange Jan en Lang Lies. Binnen twee dagen is de eerste oplage van 500 stuks uitverkocht.³⁵ Zakenlieden wordt

Heerlense 'langste inwoners' blijven ook in beeld voortleven. Onder andere in deze medaille van de Heerlense carnavalsvereniging De Winkbülle en in het logo van de voetbalclub RKSV Heerlen, sinds 2012 Sporting Heerlen. (Collectie Herm Adams)

gevraagd een klein souvenir van Lange Jan te maken. Een groothandelaar in sierraden geeft daar gehoor aan. In samenwerking met een fotograaf maakt hij twee verschillende broches met de voor Heerlen zo kenmerkende lange fabriekspijpen afgebeeld op zijde. Ze zijn voor 3,95 gulden of 4,95 gulden te koop bij Schunck en Vroom & Dreesman.³⁶

Nadat in juli 1976 bekend wordt dat in de tweede helft van augustus de schoorstenen worden opgeblazen, begint de Oude Mijnstreek zich te roeren. Het Limburgs Dagblad doet er uiteraard verslag van. Er is geen komkommer-, maar schoorsteennieuws die zomer. Tal van mensen willen hun verhalen en meningen over Lange Jan en Lange Lies kwijt en een heleboel anderen lezen dat maar al te graag. De krant blaast een in 1964 opgeheven oude rubriek nieuw leven in, wel met een kleine naamsverandering: '(Z)onder de rook van de Lange Jan'. Treurzang, Jan en Lies-verhalen van vroeger, onbekende geschiedenis van de schoorstenen, gesprekken met de bouwers en slopers en gedichten, een veelheid aan en variëteit van gedichten over de langste Heerlenaren. Ze vullen de pagina's van de krant van juli tot begin september, als de rubriek opnieuw ophoudt te bestaan.³⁷ Ook schrijft het Limburgs Dagblad een fotowedstrijd uit: 'Houd de Lange Jan vast'. Iedereen kan meedoen. Daarbij gaat het niet alleen om de foto, maar met name ook om de visie op Lange Jan die uit het beeld naar voren komt.³⁸ De lezers maken kennis met het werk van Ton Couwenbergh, de man die het doodvonnis van de Heerlense giganten gaat voltrekken en ze worden opgeroepen hun Lange Jan de laatste eer te bewijzen. Dat laatste doet de Heerlense carnavalsvereniging De Winkbülle. Zij neemt het initiatief voor een herdenkingstocht voor de grootste Heerlenaar. Het plan is dat er op de avond na zijn dood een rouwstoet door Heerlen trekt. De optocht eindigt op het

Pancratiusplein, waar de grafrede voor de Lange Jan wordt uitgesproken. Tot slot is er een koffietafel. Met zwarte koffie, zwarte pruimenvlaai, zwarte 'Frens' (bloedworst) en bier gaan de rouwendende Lange Jans 'vel vertere'. Dat vel wordt overigens betaald door de sloper Ton Couwenbergh. Via de kranten roepen De Winkbülle belangstellenden op zich te melden.³⁹

'Afscheidsbrief'

'verLIES', kopt het Limburgs Dagblad op dinsdag 17 augustus 1976. De dag tevoren, om precies 14.00 uur, brengt schietmeester Ton Scholtens de zes kilo dynamiet in de voet van Lange Lies tot ontploffing. Twintig seconden later klinkt een tweede knal als Heerlens langste schoorsteen tegen de vlakke slaat. 'Ut Lies is um'. Duizenden zijn getuige van haar val, kijkend vanaf flatgebouwen, platte daken van aanbouwen, hangend uit slaapkamerramen en staand in de straten in de buurt van het mijncomplex. Heerlen is geschokt, zowel seismografisch als emotioneel. 'Echt waar ik heb even staan huilen toen het Lang Lies gevallen was', bekent Johan Evers uit Voerendaal. Hij had er een goede reden voor: hij was één van de bouwers van 't Lange Lies en zag zijn werk letterlijk en figuurlijk te gronde gaan. Maar ook minder betrokken toeschouwers hebben ongetwijfeld een traantje gelaten. En voor velen moet dan de grote klap nog komen.⁴⁰

Later die dag valt het besluit over Lange Jan. Op zaterdag 21 augustus om 9.00 uur volgt Jan zijn Lies. Lange Jan berust in hetgeen toch moet gebeuren, getuige zijn 'Brief van Jan aan Couwenbergh'.⁴¹

*'Vanaf hierboven, meneer Couwenbergh,
Zijt gij daaronder maar een dwerg.
Toch maakte gij met een enkel schot
Een huwelijk totaal kapot*

*Gij waart 't die met veel gewroet
Aan Lieskes smalle ranke voet
Het lont liet leggen van ons scheiden
Waarom meneer Couwenbergh al dat lijden*

*Nu ligt ze daar mijn lieve Lies
En 't enige wat ik nog verkies
Laat mij nu ook niet langer leven
Wat heb ik Heerlen nog te geven?'*

In deze 'afscheidsbrief' bedankt Jan de mensen voor hun steun en roemt hij het vakmanschap van zijn beul, maar waarschuwt hij hem ook:

*'Gij hebt uw plannen toch getrokken,
Maar eens zit u met onze brokken
Of, wat van ons nog over is
En dat is voorwaar niet mis.'⁴²*

Beeld en bevel

De 'executie' van Lies bezorgt beide schoorstenen op de valreep nog landelijke bekendheid. Op maandag 16 augustus komt er een cameraploeg van de NOS opnames maken van de val van Lange Lies. De beelden komen niet in het journaal, maar worden pas twee weken later uitgezonden, en wel op 1 september in het programma *Van geweest tot geweest*.⁴³

Op 20 augustus branden de slopers aan het eind van de middag nog enkele draden betonijzer door in het al zwaar gehavende fundament van Lange Jan. Daarbij springt een vonk over op de tien ton stro die aan de basis van de schoorsteen is gelegd om de knal na de val te dempen. Gevolg is een

De val van Lange Jan. Deze foto werd volgens de beschrijvingen gemaakt door Dries Linssen. Hoe was dat mogelijk? Dries Linssen van de Heerlense fotostudio Driepoot was één van de weinigen die rekening hield met het onverwachte. Hij had op verschillende plekken fotografen geposteed, zodat Lange Jans val vanuit meerdere hoeken kon worden gefotografeerd. Dries Linssen kreeg de verkeerd vallende Lange Jan weliswaar goed in beeld, maar er was nog een betere, meer spectaculaire foto, gemaakt vanaf een plek op ongeveer 500 meter van en vrijwel recht tegenover de positie van Linssen. Die foto prijkte de maandag na Lange Jans val op de voorpagina van het Limburgs Dagblad, met daarbij ook de naam van Linssen. Zij was echter gemaakt door de wielersfotograaf John van Deurssen. Hij had de rechten van de foto aan Linssen verkocht.

grote brand. Lange Jan 'rookt' voor de laatste keer.⁴⁴ Die kans wordt hem geboden door de Arbeidsinspectie. De inspecteur is ontevreden met het voorwerk dat de slopers van Couwenbergh hebben verricht. De sokkel van Lange Jan moet verder worden ingehakt en het betonijzer allemaal worden doorgebrand anders "wordt er morgen niet gesloopt. Dit is een ambtelijk bevel", dreigt de inspecteur.⁴⁵ Couwenbergh weigert aanvankelijk. "Dat druist tegen al mijn ervaring in", verdedigt hij zich. Uiteindelijk zwicht hij voor de voorschriften van hogerhand, met name omdat hij vreest bij een eventuele calamiteit door zijn verzekeringsmaatschappij aansprakelijk gesteld te kunnen worden voor het niet handelen volgens ambtelijk voorschrift.⁴⁶

De wraak van Lange Jan

Zaterdag 21 augustus is vrijwel iedereen in de Oude Mijnstreek vroeg wakker. In Heerlen is van 9.00 tot 18.00 uur braderie en ... het is de dag van het grote afscheid, het afscheid van "d'r langste keël deë uëver Heële kieke kan". Van kwart voor acht tot half tien 's ochtends zijn de wegen rondom het mijnsterrein afgesloten. Daardoor is het aan de noordkant van het centrum niet mogelijk om over het spoor te geraken. Standhouders en vroege bezoekers van de braderie worden via de Schandelerboord en Groene Boord naar het centrum geleid. Degene die de reus willen zien vallen, zorgen dat ze op tijd een goede plek hebben gevonden. Om 5.00 uur hebben de mannen van Couwenbergh gehoor gegeven aan het 'bevel' van de Arbeidsinspectie en de laatste bewapeningsijzers doorgebrand. Vanaf dat moment staat de schoorsteen helemaal vrij. Naar het idee van alle toegestroomde belangstellenden en de mensen op de Heerlense daken staat

Lange Jan echter nog zo stevig als altijd. Zij weten niets van hetgeen zich de dag tevoren aan de voet van Lange Jan heeft afgespeeld. Ze beseffen niet dat hun Lange Jan al 'ontworteld' is.

Tegen kwart voor negen wordt het langzaam stil in de stad. Er rijden nauwelijks nog auto's, de duizenden toeschouwers gaan steeds gedempter praten. Het moment waarop het definitieve vonnis over Lange Jan wordt voltrokken nadert. De spanning stijgt. Velen van de duizenden kijkers realiseren zich dat er met de val van Lange Jan een einde komt aan een periode in de Limburgse geschiedenis. Het betekent het definitieve einde van de steenkolenmijnbouw, een bedrijfstak die de regio zoveel welvaart heeft gebracht. Blijkbaar is sluiting van de mijnen niet genoeg, maar moet ook de herinnering er aan worden gewist. Het opblazen, dat wil zeggen 'het doden' van de 'vermenselijkte' schoorsteen en daarmee het symbool van de mijnindustrie bij uitstek, Lange Jan, schiet in die herinnering letterlijk en figuurlijk een enorm gat.

En dan is er een knal, Lange Jan wipt een beetje op, helt over in de richting van Lange Lies' laatste rustplaats, helt terug en ... blijft staan! De tot dan heersende stilte wordt verbroken. Mensen beginnen voorzichtig te klappen,

De reus is geveld. Vlak na de ongelukkige val staan de mensen van het mijnbedrijf, de slopers en hulpverleners verbaasd en ontdaan op het onderste deel van de Lange Jan. Rechtsachter is te zien dat de eerste nieuwsgierigen al op het mijnterrein zijn.

om aan te geven: Zie je wel, onze Lange Jan krijg je zo maar niet om. En dan, onder een aanzwellend geschreeuw, valt de 4800 ton zware Lange Jan alsnog, en wel de verkeerde kant op. Hij valt dwars over de Kloosterweg en bovenop de villa Freling, waarin het laatste hoofdkantoor inclusief een deel van het archief van de Oranje Nassaumijnen is gevestigd. Er ontstaat chaos. Lange Jan heeft in zijn val drie hoogspanningskabels en een transformatorhuisje vernield en daarmee de elektriciteitsvoorziening in een groot deel van Heerlen verstoord. Politie en brandweer kunnen hierdoor moeilijk communiceren. Daarnaast wil iedereen die op een afstand heeft staan kijken, ter plekke zien wat er is gebeurd en een stuk van Lange Jan bemachtigen. Duizenden begeven zich naar de plek des onheils. Daar heeft de politie moeite met het in bedwang houden van de massa. Hier en daar is zelfs het gebruik van de wapenstok noodzakelijk om mensen in toom te houden. Ondertussen ontstaat het verhaal van de wraak van Lange Jan.

De sloper Ton Couwenbergh verlaat vol onbegrip en geëmotioneerd het mijnterrein. De zwaar aangeslagen verantwoordelijke legt op de persconferentie uit waarom hij de instructies van de ambtenaar van de Arbeidsinspectie uitvoerde, alhoewel ze tegen zijn ervaring en die van zijn team ingingen. Ten eerste was er de autoriteitsdruk: het is een misdrijf aanwijzingen van de ambtenaar van de arbeidsinspectie niet op te volgen. Ten tweede was er de maatschappelijke druk: er zouden zaterdagmorgen duizenden mensen

Lange Jan ligt gebroken en geplet over de Kloosterweg. Links de beschadigde huizen van de families Heijmans en Seijben. Achter de bomen stond de villa Freling die door Lange Jans val totaal werd verwoest. Op de achtergrond een nieuwsgierige en opdringerige mensenmenigte.

naar de val kijken. Dit maakte het afgelasten moeilijk. Ten derde was er de technische druk: de schoorsteen stond op scherp en kon onder invloed van het weer op elk moment van zelf, en dus ongecontroleerd, omvallen. De ambtenaar van de Arbeidsinspectie is niet bij de conferentie aanwezig. Men wil meer schade voorkomen.⁴⁷

Behalve Lange Jan zelf, de sloper Couwenbergh en de ambtenaar van de Arbeidsinspectie zijn er nog een paar andere slachtoffers: de families Heijmans en Seijben. Hun woningen aan de Kloosterweg staan naast de Villa Fering. Van hun woningen is geen raam meer heel, zijn kozijnen naar binnen gedrukt, zijn huis en tuin met een dikke laag as bedekt en is een groot deel van de huisraad aan diggelen. Voor het overige hebben een aantal verder weg gelegen huizen kapotte ruiten, die echter in de loop van de dag al weer worden hersteld.⁴⁸ Lichamelijke gewonden zijn er wonderwel niet. De mensenmenigte was op veilige afstand gehouden en de agenten die ter bewaking in de tuin van villa Freling stonden waren gelukkig snel genoeg om tijdig naar een veilige plaats te rennen toen zij de schoorsteen hun kant op zagen komen.⁴⁹ De opluchting daarover zorgt ervoor dat er naast het verhaal over de wraak ook al snel grappen over de val de ronde doen: 'Ich han noeëts gewete dat heë van de verkieëde kant woar' of 'En hiermede heet ik de braderie officieel voor geopend' (toen de knal kwam).⁵⁰ Geen menselijke slachtoffers betekent ook dat het ludieke afscheid van 'd'r Lange Jan', zijn begrafenis, die avond gewoon kan doorgaan.

Al snel na de val liepen er overal mensen over het terrein van de Oranje Nassauwijn I. Hier op de plek waar Lange Jan had moeten vallen. Op de achtergrond is de 'ontwortelde voet' van Lange Jan te zien.

Ter afsluiting van de begrafenis spreekt Lange Jan, bij monde van opper-Winkbüll Herm Adams, het Heerlense volk voor het laatst toe. Linksachter Herm Adams staat Funs Pelt, toenmalig president van de Winkbülle, en rechtsachter hem de Heerlense stadsprijs van dat jaar Bert I (Quaedvlieg). (Collectie Herm Adams)

'D'r Lange Jan sjwaamt neet mieë'

Ruim 2000 mensen geven gehoor aan de oproep van De Winkbülle om Lange Jan de laatste eer te bewijzen. Om 20.00 uur vertrekt de begrafenisstoet vanaf het Burgemeester Van Grunsvenplein richting de Pancratiuskerk. Met gepaste stilte, snikkend in zakdoeken, treurmuziek spelend en afscheidsliederen zingend begeleiden de Heerlense verenigingen, muziekgezelschappen, carnavalisten, Einzelgänger en oud-kompels de negen meter lange kist van 'd'r Lange Jan'. De Man van Palemig groet Lange Jan voor de laatste keer. De toenmalige voormannen van het Heerlens Streektheater, Jo Haan en Sjef Clement, bekijken het positief: 'D'r Lange Jan sjwaamt neet mieë, evvel vier nog waal!'

Het kerkkoor van Schandelen loopt direct achter de kist en zingt een requiem, een uitvaartlied, waarvan de tekst door koorlid Martin Beijer voor deze gelegenheid is geschreven op de wijs van het lied 'Moeder onze kraai is dood'.

*'Requiem d'r Jan is doeëd
Heë is noe in der pratsj gevalle
Ze sjoate hem in inne poeët
Heële, d'r Lange Jan is doeëd*

*Requiem d'r Jan is doeëd
Vuur ós bis dich neet mieë te vervange
Al wat sjoëen i Heële is
Ligk al in de loemelekis*

*leësj 't Lies en noe d'r Jan
Mie leef is dat neet vuur te treure
Leef luuj, dat weëd nog ee gemis
Nieëmes wit mieë woeë Heële is⁵¹*

De negen meter lange doods-kist waarmee Lange Jan symbolisch werd begraven. Zerk en wagen werden gemaakt door Hub Krapels in zijn timmerwerkplaats aan de Kloosterkoolhof te Heerlen. (Collectie Herm Adams)

De stoet trekt door de Heerlense binnenstad waar ruim 10.000 mensen langs de kant staan te kijken. Na ongeveer twee uur arriveert zij op het Kerkplein. Het plein, de Bongerd en de Markt zien zwart van de mensen. Als de kist is aangekomen volgen de laatste plechtige momenten. Onder het toezien van d'r Kuëb va Heële spreekt Opperwinkbüll Herm Adams Lange Jans grafrede uit (voor de tekst zie de illustratie van Lange Jans bidprentje). Er volgt een eresaluut van de stadsschutterij Sint Sebastianus en na een minuut stilte wordt de kist door de leden van schutterij ten grave gedragen, terwijl de 16-jarige John Oomers op zijn trompet 'The last post' speelt.⁵²

Dink nog ins aan der
**Lange Jan van de
 Heëlesje koel Oranje Nassau**

Heê woeëd geboare iggene Maetz 1938 en
 sjtôrref plutselich en veul te vreug iggene
 Augustus 1976.

Dizze murge in alle Herregots vreugde hat enne gelier-
 de vunkelêr mich de sjeëf kroet noa der boam i
 gesjoave en um nuuge oer genau zal deë sjoene jas
 enne sjeëgel aan 't lont houte.

Mit enne flinke paaf en in e wulksjke van ouwe koel-
 sjtub kom ich dan gans langsem noa ònge en zaan Heële
 vuur ummer adieë.

Mar vuur 't zoë wiet is wil ich nog geer get zaage tege
 alle luuj va Heële. De letste joare zoog ich al ummer
 wieniger kòmpels onger mich durchloope en wie ich
 van die sjoëen Hieëre vaggen koel nit mieë sjaame
 moch wòs ich, dat 't mit mich aafgeloopde woar.

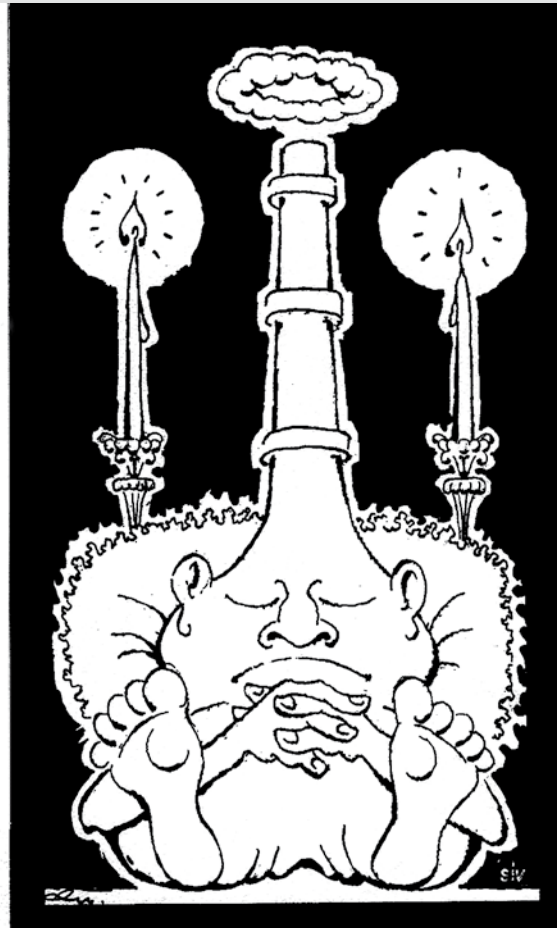
Ut Lies, ut leefste wat mich woar op diz'huugde hant ze
 eng weeëk gelèje al neëve mich voetgeholt en onger
 mich is d'r kroam bekans gans aafgebroake. Noë han
 ich och zelf gènne zin mieë um heej zoë naksj te blieve
 stoa.

Ee dink motte de Winkbülle mich vuur ummer beloave!
 Dat beej 't sjiplie van d'r Lange Jan Marsch van d'r
 Wiel Knipa d'r vinger va groeët en kling noa de plaatsj
 wies woeë ins d'r langste keëhl va Heële sjtóng.

Ich zaan adieë teëge alle luuj va Heële, die mich in die
 viëtig joar leef zunt woeëde.

Heële ut geet dich good!

offset schrijven-lippertz bv

Het bidprentje van Lange Jan. De tekening is van Ru de Vries. De tekst wordt aan het eind van de begrafenis
 uitgesproken door opper-Winkbüll Herm Adams. Lange Jan kondigt zijn einde aan. Nu de mijnen zijn gesloten
 en het stil om hem heen is geworden en Lange Lies er ook al niet meer is, vindt hij het mooi geweest.
 De carnavalsvereniging De Winkbülle moeten beloven dat steeds als de Lange Jan Mars wordt gespeeld
 iedereen wijst naar de plek waar Lange Jan heeft gestaan. Heerlen, het ga je goed. (Collectie Herm Adams)

Het officiële deel zit er dan op. Spontaan wordt door de toeschouwers de
 Lange Jan mars gezongen, ook ten teken dat het tijd is 'het leven' van de
 langste Heerlenaar op een vrolijke manier te gedenken en te vieren met een
 koffietafel. In de afgelopen twee weken hebben zich hiervoor maar liefst
 1650 mensen aangemeld. Zij doen zich te goed aan 140 pruimenvlaaien,
 70 stokbroden, 66 kilo 'sjwatte Frenz' (bloedworst) en liters koffie en bier.⁵³

Sluitstuk

Door zijn spectaculaire einde beheerst Lange Jan het nieuws nog weken
 na zijn val. En niet alleen in de regio. Was zijn einde op de 'sterfdag' zelf nog
 niet interessant genoeg voor het landelijke journaal, het nationale tijdschrift
 Elsevier Magazine wijdt begin september een artikel aan het 'sluitstuk van
 de mijnhistorie'.⁵⁴ Op 1 september staat de uitzending van *Van gewest tot
 gewest* in het teken van de val van de beide Heerlense schoorstenen. Daarin
 is echter geen beeld van de val van Lange Jan te zien. De cameraploegen
 waren op het beslissende moment niet in het zuiden. Na de foute val kwa-
 men ze wel de begrafenis filmen.⁵⁵

In de regionale kranten wordt commentaar geleverd op wat in de volks-
 mond al 'de wraak van Lange Jan' is gaan heten. Een onbekende man uit
 Schaesberg geeft Lange Jan nog een standje, maar hij laat ook blijken dat
 'd'r Lange' door de mensen uit heel de Oude Mijnstreek zal worden gemist:

*Doe vlègel wat is dat noe vuur werk
 Om al dieng vrung zoe te verschrikke
 En precies op dat kantuurke te mikke
 Vongs doe dat soms dien beste zerk?*

*Has ste soms dè va Mestreech wille peste
 Om d'r Couwenbergh geliek te gève
 Wie ee eind moos gemak aa die lève
 Wolste bewieze dè wit 't t beste*

*Of hubbe die nusjmedia va boave i Holland
 Die die eind neet interessant genog vonge
 Dich tot al dat schpektakel gedwonge
 Wolst ste persé ooch doa in de krant?*

*Mechtige Lange due has loate zieë
 Kreftich wie ste nog stings
 Kreftig nog ooch wie ste gings
 Trots va os Hèle adieë⁵⁶*

Verder gaat het vooral over de schuldvraag. De schade bedraagt ruim een miljoen gulden.⁵⁷ Het gerechtelijk laboratorium en de Nederlandse Organisatie voor technisch-natuurwetenschappelijk onderzoek, TNO, zijn belast met het zoeken naar het antwoord in deze kwestie. De officier van justitie wil drie dingen weten. Ten eerste hoe het mogelijk is geweest dat Lange Jan in de tegenovergestelde richting is gevallen. Ten tweede of dit iemand te verwijten valt en ten derde, als dat zo is, of er iemand strafrechtelijk voor moet worden vervolgd. En alhoewel in de krant toespelingen worden gemaakt op de grote hoeveelheid dynamiet die bij het opblazen van Lange Jan is gebruikt, concludeert de onderzoekscommissie dat er geen schuldige is.⁵⁸ Zowel de sloper Couwenbergh als de ambtenaar van de Arbeidsinspectie hebben beiden volgens de voorschriften gehandeld.⁵⁹

Op 22 september meldt het Limburgs Dagblad dat nu ook het laatste restje Lange Jan, namelijk zijn betonnen voet, kan worden gesloopt. Hij is niet meer als bewijs nodig. Alleen de vraag 'Wie zal dat betalen?' is nog niet beantwoord, zodat de enigen die in onzekerheid blijven, de mensen met schade zijn. Daartoe behoort ook de Oranje Nassaumijn zelf. Het ordenen van het bedrijfsarchief is een dure aangelegenheid. Het zal waarschijnlijk nog een tijd duren voordat de verzekeringsmaatschappijen de schade gaan vergoeden.⁶⁰

Behoudens dit kleine 'losse eindje' wordt er met het opblazen van de twee Heerlense schoorstenen een definitieve streep gezet onder het Limburgse mijnbouwverleden. De toenmalige hoofdredacteur van het Limburgs Dagblad ziet het direct na de val van Lange Lies positief als hij schrijft 'met dynamiet kun je slopen, met dynamiet kun je bouwen.' Maar aan menigeen in de Oude Mijnstreek is dit optimisme nog niet besteed. De bevolking rouwt. Om het verlies van de mijnen, van het werk, van de saamhorigheid, van de welvaart en van alle andere goede dingen die 'de koel'⁶¹ de mensen heeft gegeven. Op 21 augustus 1976 komt daar het verdriet om het gemis van de Lange Jan bij. Het verdriet om de 'dood' van '(...) inne vrunk, deë ummer óp dich wach.' Want, 'woeë is deë miensj va Heële, deë noeëts es hat gezag: Kiek 'ns doa, kiek 'ns doa, doa sjteet d'r Lange Jan.'⁶²

* drs. Marcel J.M. Put is historicus. Hij is als docent economie en geschiedenis verbonden aan het Bernardinuscollege te Heerlen.

Noten:

- De dialectwoorden en -teksten in dit artikel zijn geschreven volgens de regels van het *Heëlesj Woodbook* van Veldeke Heële & umstjrieëke. Waar dit niet het geval is, omdat de teksten uit de bronnen zijn overgenomen, wordt dit in de noot aangegeven. Ik dank de heer Steph. Quaadvlieg, secretaris van Veldeke Heële & umstjrieëke, voor het in de juiste spelling schrijven van de tekst van de Lange Jan Marsj en voor de spellingscontrole van het Requiem.
- <http://weerverleden.nl/19380308>.
- Rijkshet Centrum voor regionale geschiedenis Heerlen (RhH), Collectie Persberichten Heerlen e.o. archiefnummer 326, inv.nr. 838, Oranje Nassaumijnen Heerlen, 1896 – 1957, Limburgs Dagblad 27 augustus 1937.
- De mijnonderneming experimenteerde tussen 1930 en 1938 met het verbranden van slik. Zij waren het eerste bedrijf in de wereld dat dit deed. Zo kon er jaarlijks 170.000 ton onverkoopbaar slik in elektriciteit worden omgezet. In combinatie hiermee werd ook een nieuw procedé voor het reinigen van het slik- en ander afvalwater succesvol. Hierdoor was er minder sprake van beekvervuiling. RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 22 juli 1953.
- RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 22 juli 1953.
- RhH, 326, inv.nr. 842, Oranje Nassaumijnen Heerlen, 1976 – 1977, Limburgs Dagblad 18 augustus 1976.
- Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Archief Oranje Nassaumijnen, archiefnummer 17.055, inv.nrs. 54 t/m 58. In het dossier 'Stofplaaig familie Vijgen Sittarderweg' bevindt zich een kopie van een artikel uit de *Nieuwe Courant* van 5 oktober 1932 getiteld 'De vliegenschplaaig'. Dit artikel handelt over het fenomeen van vliegias verspreid door de gemeentelijk elektriciteitscentrale in Den Haag. Conclusie van het stuk is dat de zaak rond de schadevergoeding een juridische puzzel is. Op die kopie staat geschreven: 'afleggen in Dossier Stofplaaig Vijgen, 27/10'. De mijnonderneming verzamelde dus n.a.v. de klacht van Vijgen informatie die van belang was bij het vaststellen van haar aansprakelijkheid en de daarmee verband houdende kans op betaling van schadevergoedingen.
- RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 10 november 1936; RHCL, 17.05D, inv.nr. 161.
- RHCL, 17.05D, inv.nr. 161, Bestelling en correspondentie inzake de bouw van de 130 m hoge schoorsteen van mijn Oranje-Nassau I, 1936 - 1938, programma van eisen no. 213. Dit bestek wordt later op een aantal punten gewijzigd. Deze versie heeft nummer 221 en bevindt zich in hetzelfde dossier.
- Ibidem. Op een later gemaakte bestektekening aanwezig in hetzelfde dossier zijn dit de ketelhuizen 'Kestner' en 'Babcock'.
- Oranje Nassaupost*, 31 januari 1948, nr. 51; RhH 326, inv.nr. 838. De hoogste toren van de Oranje Nassaumijn I is in 1936 75 meter hoog; de hoogste schoorsteen ter wereld staat op dat moment in Japan. Die is 175 meter hoog.
- RHCL, 17.05D, inv.nr.161, Bestelling en correspondentie inzake de bouw van de 130 m hoge schoorsteen van mijn Oranje-Nassau I, 1936 - 1938, verslag aan directie van Oranje Nassau. Met monolithisch wordt bedoeld dat het beton in een stuk of aan elkaar is gestort. Dat laatste kan door een doorlopende wapening te gebruiken.
- Ibidem, bericht van Oranje Nassaumijnen aan firma J. Ferbeck & Cie., dd. 21 augustus 1936.
- RhH 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 10 november 1936; http://en.wikipedia.org/wiki/Franki_Piling_System (december 2012).
- RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 10, november 1936.
- RHCL, 17.05, inv.nr.167, Correspondentie betreffende de verlichting van de schoorstenen, 1937-1938, 1953, 1974.
- RhH, 326, inv.nr.838, Limburgs Dagblad 9 oktober 1937.
- RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 29 november 1937, De eerste excursie.
- RHCL, 17.05D, inv.nr. 161, en RhH, 326, inv.nr. 838.
- RHCL, 17.05D, inv.nr. 161, bericht aan Oranje Nassaudirectie van 12 maart 1938.
- Oranje Nassaupost* 31 jan. 1948, nr. 51, blz. 382, Onze Lange Jan. Waar dit lofdicht het eerst verscheen wordt niet vermeld.
- <http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A011026311%3Ampg21%3Ap004%3Aa0089> (december 2012), De tocht rond de „Lange Jan“.
- Respectievelijk op 17 mei en 14 november.
- Limburgs Dagblad 2 januari 1946, <http://kranten.kb.nl/>, trefwoorden: Lange Jan Heerlen.
- Aankondiging van het radioprogramma in het Limburgs Dagblad van 1946 (diverse benamingen, onder andere: *Uit de lucht en Na 18.15 uur*), <http://kranten.kb.nl/>, trefwoorden: Lange Jan Heerlen.

26. Limburgs Dagblad 1 februari 1949, <http://kranten.kb.nl/>, trefwoorden: Lange Jan Heerlen.
27. *Oranje Nassau* 31 jan. 1948, nr. 51, blz. 382, Onze Lange Jan; RhH, 326, inv.nr. 842, Limburgs Dagblad 1 september 1976.
28. RhH, 326, inv.nr. 842, Limburgs Dagblad 20 augustus 1976.
29. RhH, 326, inv.nr. 838, Limburgs Dagblad 29 september 1950, Heerlen krijgt wellicht tweede „Lange Jan”
30. Ibidem, Limburgs Dagblad 22 juli 1953.
31. Een verhaal over de naamgeving van de tweede schoorsteen is in voorbereiding
32. RhH, 326, inv.nr. 841, Oranje Nassau mijnen Heerlen, 1972 – 1976, De Limburger 27 februari 1975.
33. RHCL, 17.05, inv.nr. 219, Brief van gemeentebestuur Heerlen aan directie Oranje Nassau, 19 februari 1974.
34. Beide afbeeldingen werden gemaakt naar een ontwerp van Wim Pijls. Interview van de auteur met Herm Adams, 17 november 2012.
35. RhH, 326, inv.nr. 842, De Limburger 30 juli 1976 en Limburgs Dagblad 7 augustus 1976.
36. Ibidem, Limburgs Dagblad 21 juli 1976 en 20 augustus 1976.
37. Ibidem, Limburgs Dagblad 27 juli 1976 en 2 september 1976.
38. Ibidem, Limburgs Dagblad 10 augustus 1976.
39. Ibidem, De Limburger en Limburgs Dagblad 14 juli 1976.
40. Ibidem, Limburgs Dagblad 17 augustus 1976.
41. Ibidem, Limburgs Dagblad 19 augustus 1976. De afscheidsbrief werd geschreven door ene Giel uit Heerlen.
42. Ibidem. Dit is het 4^e couplet van de afscheidsbrief op rijm. In totaal zijn er zeven coupletten.
43. Op Youtube te zien: <http://www.youtube.com/watch?v=qbmAG1C2hbl&feature=related> (december 2012).
44. RhH, 326, inv.nr. 842, De Limburger 20 augustus 1976.
45. Ibidem, Extra Bulletin Limburgs Dagblad 23 augustus 1976 (dit moet waarschijnlijk 21 augustus zijn, MP). Het weigeren van een ambtelijk bevel was een misdrijf.
46. Ibidem.
47. Ibidem, Limburgs Dagblad 23 augustus 1976.
48. Ibidem.
49. Ibidem.
50. Ibidem, De Limburger 25 augustus 1976, Eigenwijks.
51. Ibidem, De Limburger 21 augustus 1976.
52. RhH, Limburgs Dagblad 23 augustus 1976 (microfiche).
53. RhH, 326, inv.nr. 842, Limburgs Dagblad 23 augustus 1976. De vlaaien en stokbroden waren gebakken door de gezamenlijke Heerlense bakkers.
54. *Elsevier magazine*, 32^e jrg., nr. 32, 4 september 1976.
55. Gelukkig zijn er enkele amateurfilmers die de val van de Lange Jan hebben vastgelegd. Zie: RhH, Collectie Beeld en Geluid.
56. RhH, 326, inv.no 842, Limburgs Dagblad 25 augustus 1976. Niet volgens Veldeke-spelling.
57. Omgerekend naar huidige maatstaven zo'n 3 miljoen euro. Deze berekening is gebaseerd op de verhouding van het gemiddeld brutoloon van 2011 en van 1976, die 3 staat tot 1 is. Bron: <http://www.gemiddeld-inkomen.nl/inkomens-vanaf-1970.php>. (december 2012)
58. RhH, 326, inv.nr. 842, Limburgs Dagblad 24 augustus 1976, 'Goedemorgen' en 27 augustus 1976, '(Z)Onder de rook van de Lange Jan'.
59. RhH, 326, inv.nr. 842, Limburgs Dagblad 8 september 1976.
60. RhH, Limburgs Dagblad 22 september 1976.
61. De mijn.
62. Lange Jan-mars, Wiel Knipa.

DE INDUSTRIËLE OPKOMST EN NEERGANG VAN DE KALKGROEVEN EN -BRANDERIJEN IN VOERENDAAL

Door Hans Thissen*

Eind 1916 werd de vraag naar mergel voor bemesting, flessen- en suikerfabricage en voor andere doeleinden zeer groot. Dat was een gevolg van het moeilijke verkeer met het buitenland, de Eerste Wereldoorlog was in volle gang.¹ In 1916 stakte de aanvoer van buitenlandse kalk, waardoor uitbreidingen van bestaande branderijen plaatsvonden. Speculanten begonnen met nieuwe kalkbranderijen. Men verwachtte gouden bergen.²

Zicht op de Putberg vanaf het terrein van de Keversberg. Foto: auteur

De gemeente Voerendaal werd overstelpt met aanvragen om de kalkbergen te ontginnen. Zij zocht daarom naar een economische exploitatiewijze, die na twee jaar onderhandelen, tegen het einde van de oorlog, kon worden ingevoerd.³ Uit de in de contracten gestelde voorwaarden werden nu ook eisen gesteld aan de afwerking van de groeve. Wilde toestanden, zoals voorheen plaatsvonden in de Kunderberg, werden voorgoed verleden tijd. In 1917 nam de bedrijvigheid in de open groeven in Zuid-Limburg aanzienlijk toe, zeker in vergelijking met het voorafgaande jaar, meer zelfs dan het aantal ondergrondse of overdekte groeven ('grotten'). Er werden 120 in exploitatie zijnde open groeven geteld. De Dienst van het Mijnwezen had

In de Putberg bevindt zich een groeve, gelegen nabij de Keversberg. Het omliggend terrein is een typisch groeiveterrein. Foto: auteur

hierover geen toezicht. Deze constateerde wel dat de werkzaamheden niet zonder gevaar zijn en een deskundig toezicht noodzakelijk zou zijn. Zoals in het vorig betoog vermeld, gold nog steeds artikel 81 van de Mijwet 1810, waarbij de exploitatie van open groeven zonder vergunning en alleen onder toezicht van de plaatselijke politie mogelijk was.⁴ Dat toezicht door onvakkundige personen was nu onvoldoende, tenminste voor zover er van enig toezicht sprake kon zijn. De artikelen 81 en 82 van de Mijwet 1810 zouden herzien moeten worden. Het was daarom wenselijk de plaatselijke

verordeningen aan te passen en mogelijk een uniforme verordening op te stellen, geldend voor alle gemeenten, waar in open groeven gewerkt werd.⁵ Om tot betere resultaten te komen en om sterk te staan besloten de bestaande kalkbranders over te gaan tot samenwerking. Daarnaast ontstond er een maatschappij die zich zou bezighouden met de exploitatie van de kalkberg. Beide organisaties zouden tevens het ontstane vervoersprobleem aanpakken. Er was dus sprake van een commerciële industriële aanpak. Met de kleinschaligheid en het amateurisme uit de voorafgaande periode was het voorgoed gedaan.

Na de jaren twintig was het gedaan met de groei. In 1933 is de vraag naar Limburgse kalk bijna nihil, maar de burgemeester ziet toch mogelijkheden tot herintroductie van de industrie. In de 'in enkele bestaande groeven' is op dat moment de bouwsteen het hoofdproduct en kalk nevenproduct. Voor de bouwsteen is enige groei waarneembaar, mede door de bouw van de nieuwe Maasbrug en het gouvernement in Maastricht. De burgemeester voorziet hierbij een mogelijke rol voor nieuwe kalkproductie, waarbij de kalkbranderijen de bij de mijnen opgeslagen grote hoeveelheden fijnkool kunnen gebruiken. Vele werklozen zouden in dat geval weer tewerkgesteld worden.⁶

In 1938 wordt nog slechts op enkele plaatsen in het Geuldal kalk gebrand, gebruikt voor de glasfabricatie en kunstmest. De blokken kalksteen werden aan het Stikstofbindingsbedrijf van de Staatsmijnen geleverd, met name door de producenten uit Geulhem bij St. Gerlach.⁷ Ook in Voerendaal zag een kalkbrander er brood in aan de Staatsmijnen kalksteen te leveren. Mede door de wederopbouw volgen vanaf 1944 in Voerendaal weer aanvragen om kalksteen te delven en bestaande kalkwerken uit te breiden of te vernieuwen. Van de in 1917 in de omgeving van de Putberg werkende 44 ovens, waar toen meer dan 700 mensen werkten, sloot in 1969 de laatste kalkbrander zijn bedrijf.⁸ In de loop van de tijd zijn er echter in Voerendaal meer ovens geweest.

Het Limburgsch Kalk-Syndicaat

Door tien kalkbranderijen, gelegen nabij Benzenrade en Ubachsberg, is op 1 november 1917 het *Limburgsch Kalk-Syndicaat* opgericht. Het bureau ervan was gevestigd in de Geerstraat 79 te Heerlen.⁹ Bij de start waren de volgende kalkbranderijen aangesloten: Gebrs. Simons, kalkbranderij "Berg en Dal" te Heerlen; Kalkbranderij "De Mijnstreek" te Heerlen; Firma America en Janssen te Heerlen; NV "De Vooruitgang" te Heerlen; NV "Geulkerberg" te Heerlen; de "Zuid-Limburgsche Kalkfabriek", firma De la Haye-van Lier, Heerlen; Firma "H. Rouwette & Co", te Heerlen; V. America Kalkbranderij te Simpelveld, kantoor Heerlen; Kalksteengroeve "Welterberg"; en Firma Lintjens, Cornips & Co, te Heerlen. Het syndicaat begon meteen te adverteren voor hun kluitkalk. Zij leverde vooral aan bouwbedrijven en aan de bouwmaterialenmarkt.¹⁰ De kalkindustrie groeide voorspoedig. In 1918 waren er nabij Ubachsberg 40 kalkovens in werking. Zij waren bijna allen aangesloten bij het Limburgsch Kalk-Syndicaat. Helaas ontstond dat jaar een crisis, waardoor de kalkindustrie met haar honderden, 'duizenden' volgens het persbericht, arbeiders ernstig bedreigd werd. De oorlog was immers afgelopen en de grenzen waren weer open, waardoor de goedkopere buitenlandse kalk weer beschikbaar kwam.

Het syndicaat vroeg de regering met een open brief om aandacht voor dit probleem.¹¹ Er was voor de ontwikkeling van de kalkindustrie behoefte aan een goede spoorwegverbinding, noodzakelijk om met het buitenland te kunnen concurreren. Zij verzochten hiervoor de minister van landbouw om steun, zodat de vele werknemers hun bestaan in deze industrie konden houden.¹² Helaas is die steun uitgebleven.

Maatschappij tot Exploitatie van Mergel- en Kalkgronden "De Mergelgroeve" te Amsterdam

In september 1916 ontvangt het gemeentebestuur een aanbod van L. van Emden uit Amsterdam om ingebruikname van de Putberg. Hij krijgt een uitnodiging een en ander mondeling te komen toelichten. Tevens was een andere gegadigde, dhr. Florin, verzocht zijn aanbod tot koop vóór die datum in te zenden. Het Koninklijk Nationaal Steuncomité verzocht de gemeente om de exploitatie van groeven slechts aan Nederlandse ondernemers te gunnen. De gemeente was bereid de exploitatie af te geven voor 20% aandeel in de nettowinst, maar de maatschappij was hier niet van gecharmeerd. De berg lag minder gunstig en dat zorgde voor grotere onkosten en moeilijkheden. Er volgden uitvoerige on-

Globale ligging van de bergen en ovens, ingetekend op een luchtfoto: van google-earth. Van de oorspronkelijke begroeiing van de Welterberg is, in tegenstelling tot de andere bergen, zo goed als niets meer over. Zij is in cultuur gebracht.

Legenda:

1. Kunderberg
2. Welterberg Oven Klein Weegskan
3. Wiengartsberg (ook wel een deel van de Welterberg)
4. Geulkerberg
5. Daalsberg of Daalsgewande
6. Geulkerberg of Gulickerberg
7. Putberg
8. Witsberg
9. Keversberg, groeve
10. Kleine Putberg en De Hoof
11. Oven Sieben

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN MERGEL- EN KALKGRONDEN
„DE MERGELGROEVE”
GEVESTIGD TE AMSTERDAM, GEB. „NEPTUNUS”, N.Z. VOORBURGWAL 130 — TEL. N. 1240.

Amsterdam. 17 Januari 1917 191

Briefhoofd "De Mergelgroeve".

derhandelingen en in november werd de door de maatschappij opgestelde en door de raad goedgekeurde conceptregeling door de gemeente doorgezonden naar Gedeputeerde Staten.¹³

De pers kreeg lucht van het plan. Die berichtte dat uit onderzoek door "een Amsterdamse firma" bleek dat in de Putberg wekelijks wel een miljoen kilo kalksteen kon worden gedolven zonder gevaar voor uitputting. De gemeenteraad zou hun het recht tot exploitatie gegeven hebben, op voorwaarde dat per wagon gedolven kalk f 2,50 in de gemeentekas zou worden gestort. De firma zou per 1 maart 1917 beginnen en wekelijks 100 wagons vervoeren, hetgeen de gemeente jaarlijks f 13.000 zou opleveren.¹⁴

De raad besloot op 6 november 1916 12½ ha. van de Putberg aan L. van Emden, directeur van de NV Holland-Balkan Handelsvereniging te Amsterdam en aan Chr. De Boer, directeur der chemische fabriek "Amsterdam" in gebruik te geven om aan hen, of de namens hen op te richten maatschappij, vergunning te verlenen tot exploitatie van deze gemeentelijke kalkberg. De gemeente had er voordeel bij: de opbrengst van het terrein was gering; de gronden bleven gemeente-eigendom en konden alsnog verhuurd worden en het project verschaftte werk. Maar Gedeputeerde Staten maakten begin 1917 bezwaar tegen de voorwaarden. Deze werden aangepast, waarna de overeenkomst werd gesloten. De exploitatie zou uiterlijk maart 1917 beginnen en de exploitant zou de gemeente per wagon van 10.000 kg zuivere kalk f 2,50 en per wagon ruwe kalk f 2,- betalen met een minimumbedrag van f 1.000 per jaar. Vooraf diende een waarborgsom van f 4.000 aan de gemeente betaald te worden. En de gemeente had het recht om een tweede exploitant met gelijke rechten op de Putberg toe te laten. Schade aan toegangswegen was voor rekening van de exploitant.

Van Emden richtte ondertussen een NV op, de *Maatschappij tot Exploitatie van Mergel- en Kalkgronden "De Mergelgroeve"* te Amsterdam. Deze neemt de rechten van de Balkan Handelsvereniging over. Aan het roer blijven L. van Emden en Chr. de Boer.¹⁵

Hoewel de overeenkomst is gesloten en de start van de exploitatie was begonnen, blijven de exploitanten onderhandelen over de voorwaarden van exploitatie, met name over de waarborgsom. Gedeputeerde Staten raadde de gemeenteraad aan om de rechtsgeleerde Van Oppen uit Maastricht als deskundige bij de onderhandelingen in te schakelen. Na stroeve onderhandelingen rolt uiteindelijk in oktober 1917 een contract uit de koker van de

gemeenteraad, waaraan Gedeputeerde Staten eind januari 1918 goedkeuring verlenen. Op 14 maart daarna ondertekende de maatschappij eindelijk het contract. De concessie voor de percelen op de Putberg werd verleend voor 75 jaar. De overeenkomst trad in werking met terugwerkende kracht per 1 januari 1918. Bezien we de voorwaarden van het veranderde contract, dan zien we dat de gemeente er financieel garen bij gesponnen heeft. Alleen bij de waarborgsom van de exploitant is water bij de wijn gedaan.¹⁶ De ondernemers moesten de gemeente nu f 3,- per 10 ton van de uit het terrein vervoerde grondstof betalen, terwijl voor de op het terrein ontgraven en tot kalk gebrande grondstof, of als die andere chemische bewerking had ondergaan, bij vervoer f 3,50 per 10 ton betaald moest worden, met een minimum van f 1500,- per jaar. De waarborg was nu vastgesteld op f 3.000, of deze waarde in effecten, en moest vóór 1 juli 1918 bij de bank gestort worden. Voor de ondernemers werd het mogelijk om telkens na vier jaar de overeenkomst te beëindigen, mits zij in die vier jaar minstens f 6.000 betaald hadden. De gemeente bedong dat het vervoer in overleg met haar werd geregeld en dat de ondernemers de wegen in goede toestand moesten houden. Ook nu had de gemeente het recht om een tweede exploitant ontgravingsrecht te verlenen, maar die mocht dan niet meer dan 20.000 ton grondstof per jaar delven en vervoeren. De exploitatie van de berg werd formeel in augustus aan de maatschappij overgedragen.¹⁷ Het inschakelen van deskundigen heeft er dus toe geleid, dat de gemeente er een behoorlijk financieel voordeel bij had.

De gezamenlijke aanpak van het vervoersprobleem

Bij de start van de industriële exploitatie waren de wegen onverhard of met grind bedekt. Ze waren net breed genoeg om er met een gespannen wagen overheen te rijden. De Heggerweg, Breedeweg, Daelsweg en de Wijnstraat in het kalkgebied waren resp. 2,50-2,80, 2-3, 4-5 en 4,50-5,00 meter breed. Ze waren dus ongeschikt voor het zware vervoer. De maatschappijen en de kalkbranders onderhandelden met de gemeente om de vervoersproblemen groots aan te pakken.

De bij het kalksyndicaat aangesloten exploitanten van kalkbranderijen aan de Putweg en Dalweg verklaarden zich 10 maart 1917 bereid om voor de verbetering en instandhouding van die wegen een bedrag van f 0,25 per in bedrijf zijnde oven per werkdag, gerekend naar 300 werkdagen per jaar, af te dragen. Blijkens de handtekeningen in de onderhandse akte betreft het een tiental handtekeningen van exploitanten, waarvan vijf kalkbranders.

Daarbij kwamen ze met de gemeente overeen om, indien noodzakelijk, ten behoeve van het onderhoud materialen en kalksteen te leveren en te vervoeren op een door de kantonnieer aan te wijzen plaats aan de Daelsweg. De gemeente zou per m³ f 5,- betalen. Kosten voor eventuele hulpkrachten van de kantonnieer waren f 3,- per dag. De weg werd niet alleen met kalksteen hersteld. Brikkenpuin, vervoerd vanaf de ring (steenfabriek) van Beckers-Koten in Heerlen naar de Daelsweg, kostte f 4,- per m³ en kiezel, aangevoerd vanaf het Streeperbos of de Koolhofsweg, f 6,- per m³.¹⁸

Het transport van kalk naar station Voerendaal geschiedde dus steeds per

as. Blijkens een opgave van Jacq Schütz leverde hij de eerste acht maanden van 1917 voor 76 wagons kalk en voor 115 wagons [kalk]steen.¹⁹

Plannen voor een spoorweg

Maar er werden door de maatschappijen ook plannen gesmeed voor de aanleg van een spoorlijn naar station Voerendaal. In februari 1917 komt de Maatschappij tot Exploitatie van Mergel- en Kalkgronden "De Mergelgroeve" met een eerste plan voor de aanleg van een spoorlijn vanaf station Voerendaal naar de Putberg. Deze zou 4000 meter lang zijn; gemaakt van 9-kilo smalspoor,²⁰ van 700 mm breedte,²¹ ijzeren onderleggers enz., alsmede een kantoor/woning/remise/smidse, totaal begroot op f 100.000. Men bedacht dat van de gemeente f 50.000 en eenzelfde bedrag van de 40 aangesloten kalkovens zou moeten komen. De gemeente zou haar bijdrage lenen tegen 4,5% en dat bedrag tegen 5% aan een te vormen *Commissie voor kalkovens* uitlenen. In tien jaar tijd zou de lening afgelost zijn.²² Gezien de te betalen transportkosten aan de gemeente en de inkomsten uit kalk zou er dan f 25.000 per jaar 'winst' gemaakt worden. Deze zou worden verdeeld tussen directie en bestuur voor de afschrijving van materialen, de aflossing aan "de aangeslotenen" en het opbouwen van een reserve.²³ Uiteindelijk zou van het gespaarde kapitaal een luchtspoor kunnen worden aangelegd.²⁴

Van het plan zou de toekomst van de kalkbranderijen in Zuid-Limburg in het algemeen en die van Voerendaal in het bijzonder afhangen. Het plan is serieus genomen. De opzichter van de Waterstaat te Valkenburg oordeelt echter in juni 1918, dat Weg 84 (Hoogenweg) helaas de nodige breedte mist om voor het leggen van smalspoor in aanmerking te kunnen komen.²⁵

Meteen daarna, in juli 1918, komt de Holland-Balkan Handelsvereniging te Amsterdam met een ander, duurder, spoorplan. De lijn zou vanaf station Voerendaal naar de Putberg lopen en naar de in die omgeving liggende kalkbranderijen. Volgens de uitgebreide begroting met plan zou de lengte ongeveer 6500 meter bedragen. De gebruikte rail was smalspoor van 23-kilo metergewicht. De spoorbreedte bedroeg 1067 mm (smalspoor) en bestond uit ijzeren onderleggers, moerbouten, verbindingsplaten en dergelijke, 2 locomotieven, 16 wagons, wissels enzovoorts. Het totale project zou f 400.000 gaan kosten. Hierin was rekening gehouden met de verbreding van de 6500 m. lange toegangsweg met 2,5 meter en een kantoorgebouw met remise annex woning en smidse.²⁶ De jaarlijkse uitgaven werden begroot op f 70.000, de inkomsten op f 104.000.

Het Rijk en de Commissie voor kalkovens zouden elk f 100.000 beschikbaar moeten stellen, waarbij laatstgenoemde een NV zou moeten worden. De gemeente zou f 200.000 moeten lenen tegen 4,5% rente en het bedrag uitlenen uit aan de Commissie voor kalkovens tegen 5% rente. De commissie zou dat bedrag binnen 15 jaar afgelost hebben. De Commissie zou voor driekwart gedeelte eigenares zijn; de exploitanten voor een kwart van alle baten. Het personeel zou bestaan uit een directeur, 3 machinisten, 4 wegwerkers, 4 smeden en een opzichter.

Men verwachtte per week 50 wagons kalksteen te vervoeren en 50 wagons kalk; terwijl 12½ wagon voor de benodigde steenkool nodig was.²⁷

Verdere onderhandeling voor een railverbinding

Blijkbaar verwees de gemeente Voerendaal naar de burens en provincie om mee te financieren. De maatschappij benoemde een onderzoekscommissie, die de bouw en exploitatie van een stoomtram Kalkovens-Voerendaal-Heerlen moet bestuderen en de onderhandelingen voor de realisatie ervan opent. De commissie bestond uit de burgemeester van Voerendaal, H. Dautzenberg; A. Deckers; Van Lier en Van Emden. Als eerste werd de gemeente Heerlen benaderd om deel te nemen in het plan.²⁸ De ondernemers waren van mening dat een spoorweg als economisch rendabel vervoer nodig was om te kunnen concurreren met het buitenland. De voortdurende exploitatie zou voor de gemeenten op economisch-sociaal en ethisch gebied een heilzame invloed hebben. De Heerlense burgemeester Waszink keek de kat uit de boom en vroeg de *Limburgsche Electriche Spoorweg Maatschappij* om advies. Verder besloot de burgervader pas lid te worden als hij de plannen goed heeft kunnen doornemen.

Ondertussen zocht Van Emden andere financiers en kwam hij met een aangepast plan voor de oprichting van de commissie. Hij zou de nodige contacten met diverse instanties hebben gehad. Voor het bijeenbrengen van het startkapitaal had hij een nieuwe verdeling bedacht, het Rijk f 100.000, de provincie f 25.000, de gemeenten Heerlen en Voerendaal respectievelijk f 50.000 en f 100.000, de Centrale Bouwmaterialenvoorziening te 's-Gravenhage f 45.000 en de gezamenlijke exploitanten van de kalkgroeven f 80.000.

Weer werd Waszink gevraagd deel te nemen in de commissie. Hij ging niet over één nacht ijs en schreef de Centrale Bouwmaterialenvoorziening aan. Deze had slechts één maal een kort gesprek over het plan en er was geen enkele toezegging gedaan. Het Departement van Waterstaat, verantwoordelijk voor de spoorwegen, deelde Waszink desgevraagd mee, dat het Rijk eventueel alleen zou bijdragen, wanneer de andere belanghebbenden voldoende bijdragen leverden en er een gemotiveerd schriftelijk verzoek zou worden ingediend. Het Rijk zou echter nooit deelnemen in aandelen, wel zou het Rijk een renteloos voorschot kunnen geven. Waterstaat had geen verwachtingen over de kalkindustrie uitgesproken, slechts Van Emdens voorspellingen had zij aangehoord. Waszink wist genoeg.

Van Emden, A. Deckers en Th. van Lier kwamen daarop met een nieuw plan. Na overleg met rijks- en provinciale organen en andere belanghebbenden wilden ze een vennootschap oprichten: de *Zuid-Nederlandsche Tram Maatschappij voor personen- en goederenvervoer*, met het doel de aanleg en exploitatie van een stoomtram tussen Heerlen en Maastricht, met vertakkingen naar kalkondernemingen. Vanuit Maastricht konden deze goederen dan via de Zuid-Willemsvaart verder worden vervoerd. De aanlegkosten waren begroot op f 1.500.000. Heerlen zou dan f 200.000 bij moeten dragen, waarbij zij wel medezeggenschap in de onderneming zou krijgen. Waszink antwoordde diplomatiek dat door de minister een commissie was ingesteld, die zou onderzoeken, welke tramwegen in de toekomst in de mijnstreek zouden worden aangelegd en hoe deze zouden worden geëxploiteerd. De burgemeester wachtte het onderzoek af, waarna hij een toezegging zou doen,

Zicht op de Putberg vanaf de ovens aan de Daalsberg. De Putberg was groeve en er lag een dubbele kalkoven. Foto: auteur

eventueel deel te nemen in het aandelenkapitaal. We schrijven dan 30 oktober 1918. Ook dit groots opgesteld plan is gestrand.²⁹ Bovendien bestond er al een spoorlijn, namelijk de lijn Heerlen-Schin op Geul-Maastricht.³⁰

De laatste strohalm...

De ondernemers blijven niet bij de pakken neerzitten. In december 1918 sturen A. Deckers, J.W. Simons en A. Meyer in opdracht van het *Limburgsch Kalksyndicaat* te Heerlen (zij waren leden van het verkoopbureau) de eerder vermelde open brief aan de minister van landbouw. Kopieën werden ook aan de leden van de Staten-Generaal en aan de krant gestuurd. Op dat moment waren bij het syndicaat negen Voerendaalse kalkbranderijen aangesloten. Ze vroegen aandacht voor hun probleem. De *goldrush* van 1916 was afgelopen en een zakelijk beheer was noodzakelijk om de industrie op den duur rendabel te houden. Het vervoer met paarden over wegen, die bij slecht weer bijna onberijdbaar waren, en het gebrek aan paardenvoer door de crisis, zorgden voor het stokken van het vervoer en de afzet. Bijgevolg moesten verschillende ondernemers met de productie stoppen. Van de in 1917 meer dan 700 werkzame arbeiders waren er eind 1918 nog maar 150 over, terwijl de behoefte aan kalk bij kalkzandsteenfabrieken, kartonfabrieken, ammoniakfabricage, glasfabrieken en voor de woningbouw groot is. De 40 kalkovens bij Ubachsberg, bijna alle aangesloten bij het syndicaat, produceerden inmiddels een betere soort kalk. Maar om goed en regelmatig te produceren en voor de productie-uitbreiding was een beter transport van gruis- en fijnkolen naar de ovens en van de producten naar het afzetgebied nodig. Er werd daarom nogmaals een pleidooi gehouden om het vervoer te verbeteren door een spoorverbinding van de kalkovens naar de spoorwegstations, omdat massavervoer of grootvervoer voor 100 wagons of 1000 ton laadruimte met paardentraction niet mogelijk was. Verder zou de regering kunnen bedingen bij de uitvoering van Rijkswerken dat in de bestekken wordt voorgeschreven Nederlandse kalk te gebruiken. Met deze maatregelen zou de industrie weer tot bloei komen en Nederland voor kalk niet afhankelijk zijn van het buitenland. "Gebeurt dat niet, dan zal de industrie in haar geboorte stikken", aldus de ondernemers in de gemotiveerde en onderbouwde oproep.³¹

Gerestaureerde dubbele oven aan de Putberg met links, het pad naar de groeve. Foto: auteur

De symptomen van de neergang waren op dat moment dus al zichtbaar. Een brief van 24 februari 1919 met een verzoek van het Mergelgroeve-Syndicaat Meerssen, afdeling Amsterdam, aan Burgemeester en Wethouders om het minimumbedrag van f 1500 per jaar voor de af te leveren hoeveelheid kalk te wijzigen, onderstreept nog eens de nood. Sinds april 1918 was de exploitatie van de Putberg stopgezet vanwege de slechte vervoersmogelijkheid. Zij kon wel f 750 betalen en voor elk jaar waarin geen kalk gewonnen werd hetzelfde bedrag. In een gesprek tussen bedrijfsleider Brusse en de burgemeester had de laatste gezegd, "dat het niet op de weg van de gemeente lag geld te ontvangen zonder dat daar iets tegenover stond..."³² Een poging tot verbetering van het vervoer was er ook: in mei 1919 vroeg J.J. Dabekausen uit Heerlen een vergunning om met een straatlocomotief met aanhangwagens te mogen rijden, maar hij trok later de aanvraag weer in. De wegen waren te slecht.³³ In oktober 1919 richtte de minister van landbouw een commissie op, die een onderzoek zou doen naar de toestand van de Limburgse kalkbranderijen om eventueel voor de ontwikkeling van de kalkindustrie bijzondere

maatregelen te nemen. In deze commissie zaten onder andere A. Meijer, bestuurslid van het Limburgsche Kalksyndicaat en districts-geoloog Th. Reinhold te Heerlen en tweede kamerlid M.C.E. Bongaerts.³⁴ Blijkens de jaarrekening van de Commissies van de Staten-Generaal van 1919 heeft commissie ruim f 675,- gedeclareerd en is dus actief geweest.³⁵ Een rapportage vond in 1921 plaats. De commissie had een vernietigend oordeel over de bestaande kalkbranderijen en oordeelde dat er een staatsbedrijf moest komen dat ook cement ging produceren. De buitenlandse – met name de Belgische - ondernemingen leverden kalk van een betere kwaliteit en hadden betere transportmogelijkheden.³⁶ Dus lag het voor de hand om met betrekking tot investeren in de Voerendaalse kalkbranderijen geen risico's te lopen.

De Voerendaalse kalkindustrie leidt vanaf al 1919 dus een kwijnend bestaan. Om de industrie enigszins tegemoet te komen, zo blijkt bij de afschaffing in 1925 door het gemeentebestuur van Voerendaal van de oude verordening op de tolheffing op weg no. 84 (Hoogenweg), leidende vanaf Ubachsberg naar station Voerendaal en op weg no. 85, leidend vanaf de grens van Heerlen tot Ubachsberg, heeft de gemeente de tol bij de ondernemers nooit opgeëist.³⁷

In 1927 verschenen in de Limburger Koerier diverse artikelen van de hand van "Technicus", die zogezegd het Rijk "de kat de bel aanbod" om "de koe bij de horens grijpen". Hij wilde dat er eindelijk eens maatregelen genomen zouden worden ter bevordering en bescherming van de kalkindustrie en vroeg met name een oplossing voor de transportproblematiek.³⁸ Maar ook hier helaas zonder resultaat...

Toch blijven enkele groeven en kalkbranderijen in Voerendaal nog tot na de Tweede Wereldoorlog in exploitatie. Op 13 oktober 1969 viel het doek voor de laatste kalkbranderij, die van F.W.H. Sieben. Hij werd op die dag tot waarnemend burgemeester van Voerendaal benoemd.³⁹ Meer over de afzonderlijke maatschappijen die in Voerendaal in de kalkwinning en -branderij actief waren, volgt in een bijdrage die later in dit tijdschrift geplaatst zal worden.

* Hans Thissen is momenteel werkzaam als inventarisator bij de gemeente Heerlen.

Noten:

1. <i>Jaarverslag hoofdingenieur der mijnen over het jaar 1916.</i>	5. <i>Jaarverslag hoofdingenieur der mijnen over het jaar 1917.</i>
2. <i>Limburgsch Dagblad</i> (LD), 05-02-1918.	6. OV, vlp. inv.nr. 2120b, brief van de burgemeester aan het ETIL.
3. Verpachting landerijen, o.a. RhH, Archief Gemeente Voerendaal, 1798-1950, archiefnr. T203 (OV), vlp. inv.nr. 1270.	7. <i>Limburger Koerier</i> (LK), 03-11-1938.
4. H. Thissen, 'De Kalknijverheid in de gemeente Voerendaal tot 1916', in: <i>LvH</i> 62[2012], 63-78.	8. J. Nillesen, 'Kalkbranderijen in Zuid-Limburg en bij Schin op Geul in het bijzonder', in: <i>Periodiek</i> [Heemkundevereniging Schin op

- Geul], nr. 39, mei 2011, 3-13, met name 3 en 6. (raadpleegbaar http://www.heemkundesjin.nl/periodieken/39-kalkbranderijen_zuid-limburg.pdf; gezien januari 2013). Zie ook noot 39. Volgens Nillesen sloot het bedrijf in 1967.
9. *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC), 03-11-1917. In OV, vlp. inv.nr. 3084 is een onderhandse akte aanwezig van de kalkbranders. Op 23 november vond te 's-Gravenhage de eerste aandeelhoudersvergadering plaats, NRC, 07-11-1917.
 10. NRC, 07-11-1917; LD, 05-02-1918.
 11. LD, 05-02-1918. Zij vonden behalve de in dit artikel vermelde bergen ook bruikbare kalklagen in de Keversberg en de Vrouwenberg.
 12. *Nieuwe Amsterdamsche Courant*, 07-12-1918.
 13. Het navolgende is een samenvatting uit OV, vlp. inv.nrs. 38, 2129 en 1270. De concessie betreft het stuk Putberg kadastraal bekend onder sectie C no.1948 en 1591, groot 12,43 ha.
 14. *Nieuwe Amsterdamsche Courant Algemeen Handelsblad*, 06-11-1916.
 15. De statuten werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 17 januari 1917. Zie OV, vlp. inv.nr. 38.
 16. OV, vlp. inv.nr. 1270.
 17. OV, vlp. inv.nr. 38.
 18. OV, vlp. inv.nr. 3084. Van sommige van deze kalkbranderijen in dit dossier zijn het de enige officiële documenten.
 19. OV, vlp. inv.nr. 2129.
 20. Rails worden aangeduid met typebenaming, gevolgd door een getal, namelijk het gewicht van de rail in kilogram per meter.
 21. In juist spraakgebruik: spoorwijdte.
 22. OV, vlp. inv.nr. 2129. De begroting ging uit van jaarlijks f 6500 personeelskosten, f 7500 voor de operationele kosten van onderhoud locomotieven, spoor etc. en inkomsten uit kalk van f 65.000. Na verrekening van alle kosten bleef er dan een netto te verdelen winst van f 25.000 per jaar over.
 23. OV, vlp. inv.nr. 2129. De aangeslotenen, werkend met 40 kalkovens, stortten voor iedere kalkoven f 1250,- als bijdrage. Het personeel bestond uit een directeur, 3 machinisten, 4 wegwerkers, 4 smeden en 1 opzichter met een jaarsalaris van resp. f 2.500; f 1000, f 900, f 900 en f 1.200. De 2 locomotieven verbruiken 500 kg steenkool per dag, omgerekend per jaar van 300 werkdagen 15 wagons, kosten f 7.500. Men verwachtte, gerekend bij vervoer van 50 wagons kalk en 50 wagons kalksteen per week op een aan de combinatie te betalen bedrag van f 250 p.w., dus f 65.000,- per jaar. Er rest dan een voordelig saldo van f 25.000 per jaar.
 24. Waarschijnlijk had men het luchtspoor de *Wuppertaler Schwebebahn* voor ogen, geopend in maart 1901.
 25. OV, vlp. inv.nr. 38.
 26. OV, vlp. inv.nr. 2129. Er was 16.250 meter rails nodig, kosten f 10.000,-; voor de gebouwen moest f 9.000 geïnvesteerd worden.
 27. OV, vlp. inv.nr. 2129. Voor de kenners: Het spoor en toebehoren zou bij de fabrieken van Spoorwegmateriaal te Amsterdam, voorheen Orenstein en Koppel, gekocht worden; 6500 meter lang, 23 kilo metergewicht, 12 meter lang; halfronde liggers van buitenlands grenenhout; railspijkers enz. Verder 2 gebruikte stoomlocomotieven van het tram-type, gemaakt door machinefabriek "Breda", Baacker & Rueb, met 2 gekoppelde assen; 10 gebruikte open goederenwagons; 3 gebruikte gesloten goederenwagons; 2 gebruikte postbagage, allen van buffer tot buffer 7,40 m. lang en een gebruikt personenrijtuig van 13,9 m. lengte. Een aantal van deze locomotieven zijn nog in de Nederlandse Museumspoorlijnen te bewonderen.
 28. OV, vlp. inv.nr. 38.
 29. RhH, 015 Archief Gemeente Heerlen 1913-1918, inv.nr. 60, volgnummer 6140.
 30. Aanleg lijn 1912-1914 (<http://www.stationsinfo.nl/SchinOpGeul.htm>); 1 November 1914 spoorlijn Heerlen-Schin op Geul opengesteld voor reizigersverkeer (<http://forum.mestreechonline.nl>); 1915 aangelegd (www.rijckhey.nl); geopend 1 maart 1915 (<http://www.stationsweb.nl>). Alle gezien: januari 2013.
 31. LD, 05-12-1918.
 32. OV, vlp. inv.nr. 2129.
 33. OV, vlp. inv.nr. 38.
 34. *De Tijd*, 10-10-1919 en ook *Utrechts Nieuwsblad* 11-10-1919, p. 5, kolom 2.
 35. Opgaaf der kosten, over 1919, van de Staats- en Ministerieele Commissiën, aan welke eene speciale opdracht is gegeven, juli 1920. [Aan Eerste Kamer der Staten-Generaal]. Zie: resourcessgd.kb.nl/SGD/19191920/PDF/SGD_19191920_0000178.pdf, gezien maart 2013. In het verderop aangehaalde artikel in het LD van 12-03-1927 wordt dit bevestigd: "Een alles omvattend onderzoek naar de mogelijkheid om de kalkexploitatie in Zuid Limburg lonend te maken heeft niet plaatsgevonden".
 36. J.H.N. Nillesen, 'Kalkbranderijen in het Kunradersteen gebied', in: *Grondboor en Hamer* 31(1977) 6, 182-192; het staatsbedrijf is er nooit gekomen.
 37. LK, 15-06-1925.
 38. OV, vlp. inv.nr. 2131.
 39. LD, 13-10-1969; zie voor zijn burgemeesterschap ook RhH, T 204, *Inventaris van de archieven van de Gemeente Voerendaal (1893) 1951-1981 (1983)*, inleiding.

AANGESTIPT ...

Door Wim Nolten, Martin van der Wijst, Frans Gerards, Mark van Dijk en Sander van Daal

De 20e eeuw; De meest extreme eeuw van Brunssum.

Door Drs. Theo Raets e.a. Historische Bron van Brunsham. Z.p., z.j. Verkrijgbaar op: Schoolstraat 4, Brunssum. Prijs € 7,50.

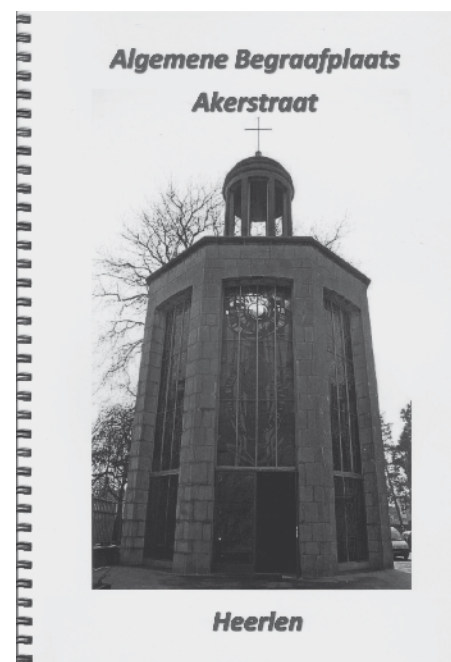
Aan de 'Parel van de Mijnstreek' is weer een parel(tje) toegevoegd in de vorm van dit boek, samengesteld door Theo Raets en Sjaak Giezenaar. Dit 160 pagina's op A5 formaat tellende boek is voorzien van een tweetal uitklapbare omslagen in kleur met kadastrale kaarten uit 1823 en 1923, en bevat vier delen, onderverdeeld in meerdere hoofdstukken. Het eerste deel behandelt het boerendorp Brunssum en de Staatsmijn Hendrik (p. 7-53). Hierover schreef de auteur reeds in 2002 een artikel in *Het Land van Herle*. In 2012 schreef hij ook een artikel over Brunssum in het jaar 1907. Het oude raadhuis vormt de hoofdmoot in het tweede deel (p. 54-70). Crisis en oorlog, naast de jaren '50 van de vorige eeuw, worden in

deel drie in twee hoofdstukken ruim beschreven (p. 71-119). Tot slot wordt de opkomst en ondergang van het mijnbedrijf in Brunssum (p. 120-140) tegen het licht gehouden. Dit deel wordt afgesloten met de vraagstelling: 'De mijn weg, ook onze huizen?' (p. 141-155). Overigens verscheen in 2002 in Deel 5 van de St. Hist. Bron van Brunsham, onder de titel 'Staatsmijn Hendrik', een boek van dezelfde auteur. Dit boek is voorzien van een bronnenopgave (p. 156-160) en bevat veel, héél veel zwart-wit foto's. [WN]

Algemene Begraafplaats Akerstraat

Door Jan Teunissen. Uitgeverij PCV vof/Gerard Vlek, Heerlen 2012, geïll., 138 blz., A4. Verkrijgbaar bij Boekhandel Plantage, Corio Centrum 16 (inzage mogelijk); Antiquariaat Coriovallum, Nobelstraat 54, Heerlen en bij de auteur J. Teunissen, Burg. de Hesselleplein 29, 6411 CH Heerlen, tel. 045-5712855, mail: janteunissen@home.nl. Prijs € 15,00.

Het boek, in ringband uitvoering, behandelt de geschiedenis van dit kerkhof vanaf 1820 tot heden, verdeeld over vijf hoofdstukken. De Heerlense algemene begraafplaats is verdeeld in 30 vakken, waarbij de auteur van elk

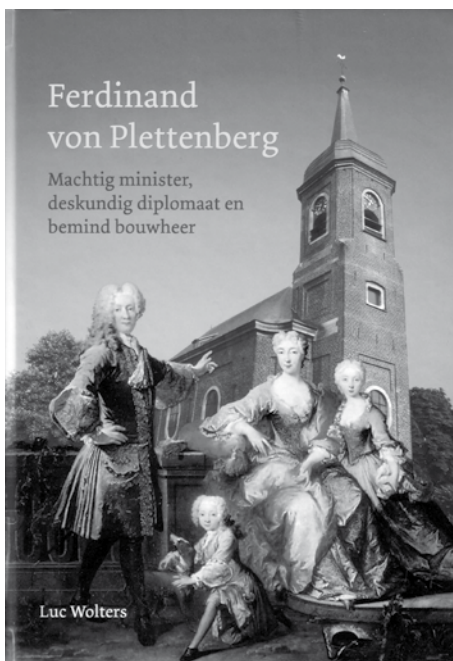
vak een aantal graven beschreven heeft. Van de 140 graven heeft hij over de personen en/of over de steen een beschrijving gemaakt. Ook is er een alfabetische lijst (p. 117) aanwezig, hetgeen het zoeken gemakkelijk maakt. Voor bezoekers is er een wandelroute (p. 39) uitgezet, met daarbij een aparte lijst van alle bomen die er groeien. Verder is er een lijst van de (graf)symbolen en alle afbeeldingen zijn in fullcolour. Klein minpuntje is dat het graf van Omers dubbel is opgenomen (p. 46, 52) en de overlijdensplaats van Laurens Bisscheroux verkeerd is genoemd. Hij overleed in Roermond. De link met Praag, Parijs en Milaan is irrelevant. Korter bij huis, in de eigen stad, is er ook een voorbeeld, een algemene beschrijving van een veertigtal families op het oude kerkhof van Heerlerheide door Martin van der Wijst in *Het Land van Herle*, 1988 (p. 29-31) en ook belicht in 2010 door Werner Nijsters in: *Heerlerheide vroeger...* (p. 225-234). Vergelijking van de begraafplaatsen in de (Eu)regio,

zoals het Oostfriedhof te Aken, het 'diplomaten' kerkhof te Bonn of de begraafplaatsen van Maastricht, Valkenburg en Gulpen, zou de waarde van het boek in kunsthistorisch opzicht meer hebben versterkt. Ook bestaat er de TELEAC serie- en boek met een overzicht van de funeraire geschiedenis van Nederland, dat aanvullende informatie voor verdieping had kunnen geven: 'Zoek in den vreemde niet, dat het eigen land biedt'. *Als de stemmen zwijgen, spreken de stenen – Gids voor de Algemene Begraafplaats van Maastricht – (1812-2012)*, Maastricht, Veldeke, 2012, door Servé Minis en fotograaf Jim Evelein is een mooi voorbeeld van hoe het voor een paar euro meer mooi (in zwart-wit) zou kunnen. Echter, verder niets dan lof voor het initiatief en het overzichtelijke boek. Afgezien van de kleine spel- en taalfouten is het boek een kleurrijke aanwinst voor Heerlen en naaste omgeving, want er liggen ook niet-Heerlenaren op het kerkhof begraven. Het is een prima opzet en aan te bevelen voor de beschrijving van alle kerkhoven in de regio Parkstad Limburg. Het is zeer te wensen dat die der komen. [WN]

Ferdinand von Plettenberg, Machtig minister, deskundig diplomaat en bemind bouwheer.

Door Luc Wolters. Uitgave: Historie Present, Simpelveld-Wittem 2012, 128 pp., geïll., ISBN/EAN: 978-90-815398-0-7. Info: www.historiepresent.nl. Prijs: € 20,-.

Het boek bevat twee delen: I. Leven & Werk en II. Het Plan Wittem. Het is een uitermate keurig verzorgd historisch boekwerk met veel kleurenfoto's, illustraties en tekeningen. De auteur ontdekte op een vakantiereis het por-

tret van Ferdinand von Plettenberg. Dat zette hem ertoe aan een onderzoek te starten naar deze man omdat hij wist dat deze in de geschiedenis van Wittem en omgeving een grote rol heeft gespeeld. Naar aanleiding van zijn 275ste sterfdag werd dit boek uitgegeven. Ferdinand von Plettenberg was vooral vanwege zijn bouwkundige werken van belang voor het gehele Heuvelland, bouwwerken die nu nog aanwezig zijn, zoals vooral het klooster Wittem. Hij verwierf de Vrije Rijksheerlijkheden Wittem, Eys, Slenaken en later ook de heerlijkheden Gulpen en Margraten en liet er zijn sporen achter. Deze literatuurstudie (p. 120) naar zijn leven (p. 118) en werken vult een leemte in de lokale geschiedschrijving en is, zeker voor inwoners van Gulpen-Wittem c.a. (p. 119), bijzonder aanbevelenswaardig. Weliswaar is zijn lichaam in 1737 in Wenen begraven, maar zijn hart rust *letterlijk* in zijn klooster te Wittem, en dat sinds 275 jaar... [WN]

Heerlen, centrum van het enige katholieke kolenbekken ter wereld.

Toe-eigening en gebruik van de openbare ruimte van de Gemeente Heerlen tussen 1853-1970".

Door Anita Quaedackers, Hoensbroek 2012.

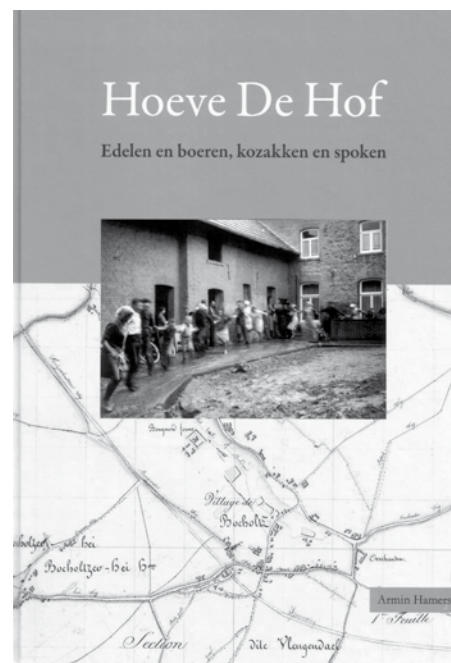
Over de sacrale ruimte in Heerlen schreef Anita Quaedackers een interessante masterscriptie onder de weidse en enigszins merkwaardige titel "Heerlen, centrum van het enige katholieke kolenbekken ter wereld. Toe-eigening en gebruik van de openbare ruimte van de Gemeente Heerlen tussen 1853-1970".

Her eerste deel van deze titel is overigens geen eigen vinding, maar ontleend aan de generaal der Karmelieten die Heerlen in 1960 zo noemde. Gezien het uitgebreide notenapparaat en de vele verwijzingen in de tekst heeft ze heel wat literatuur en archivalia geraadpleegd. Het is dan ook een stevig boekwerk geworden van 95 bladzijden tekst en 126 bladzijden aan

bijlagen. Deze laatste vormen volgens mij de meest waardevolle bestanddelen. Waar elders vindt men immers dergelijke uitgebreide overzichten

van katholieke kerken, parochies, kerkhoven, kloosters, kruisen, kapellen, scholen, beelden, processies en bedevaarten enzovoorts van en naar en in Heerlen. Deze lijsten zijn ook nog vaak verdeeld per stadsdeel en periode, waarbij het geheel wel beperkt bleef tot de genoemde tijd van 1853 (het herstel van de kerkelijke en bisschoppelijke hiërarchie in Nederland) tot 1970 (de afbraak van de katholieke zuil en begin van de ontkerkelijkering). Dit laatste wordt geïllustreerd met de vermelding van het feit dat er in Heerlen in de periode 1950-1970 nog 24 scholen een RK-naam kregen en in de periode 1970-1982 geen enkele meer, terwijl er in die periode 19 RK-schoolnamen verdwenen (blz. 82).

Ook de schoolwet van 1917 en het mandement van 1953 krijgen aandacht. Het onderzoek vormt een soort tweeling met een analyse van de katholieke betrokkenheid bij de openbare ruimte in Venray, waarnaar ook herhaaldelijk verwezen wordt. Hierbij blijkt dat in de (industrie)stad Heerlen toch wat minder ruimte door de katholieken veroverd is. Toch had Heerlen ondanks de protestantse en andere invloeden een uitgesproken katholiek karakter, zo lezen we in de samenvatting van de scriptie. Het is een echt boekwerk geworden, waarin het heerlijk grasduinen is. Wie wist er bijvoorbeeld dat er in Heerlen niet minder dan 72 straatnamen met een sacrale naam te vermelden zijn? Het werk bevat een twintigtal kaarten en foto's. Graag wil ik Anita ook hier feliciteren met deze scriptie en het behalen van haar mastertitel. De scriptie is in te zien in de bibliotheek van Rijkheyt en te downloaden via de bibliotheekcatalogus op www.rijkheyt.nl. [MvdW]

Hoeve De Hof. Edelen en boeren, kozakken en spoken.

Door Armin Hamers. ISBN 978-90-805883-3-2, 84 blz. Prijs: € 15,-.

Hoeve De Hof is een van die vele oude boerderijen waaraan de dorpen in Zuid Limburg vaak zo rijk zijn. De historie van die eeuwenoude boerderijen is in de meeste gevallen nog in nevelen gehuld. Soms hebben ze hun functie als boerderij trouwens al geruime tijd verloren. De oude hoeven zijn veranderd in een woonstede voor de happy few, een manage of een appartementencomplex of iets van die aard. Ofschoon, niet iedereen zou er willen wonen. De een niet omdat het er spookt en de ander niet vanwege de vaak hoge stookkosten.

Een typisch voorbeeld van zo'n eeuwenoude boerderij is hoeve De Hof in Bocholtz, een carréboerderij gelegen aan de rand van het dorp in een straat die naar deze boerderij is

genoemd: de Hofstraat. Armin Hamers heeft zich de moeite getroost om de geschiedenis van deze boerderij in kaart te brengen. Dankzij Heemkundevereniging De Bongard is het een mooi boek geworden dat rijkelijk is voorzien van informatie en beeldmateriaal.

De auteur is geen onbekende op hoeve De Hof. Hij heeft er zelf nog gewoond. En dat is niet ongemerkt aan hem voorbij gegaan. Alle verhalen die hij in de loop der tijd kreeg te horen en de daardoor opgewekte nieuwsgierigheid werden voor hem een belangrijk motief om tot verder onderzoek over te gaan. Hierbij heeft hij gebruik gemaakt van primaire bronnen, literatuur en vooral van mondelinge overlevering.

Wat de leesbaarheid van het boek extra vergroot zijn de in groene kaders gehulde begripsverhelderingen. Wat zijn bijvoorbeeld 'lenen', 'laten' en 'tinden' en wat betekent 'verheffen'? Het wordt de lezer allemaal netjes uitgelegd. Veel aandacht is verder geschonken aan de eigendoms geschiedenis. Wat dan blijkt, is dat het niet de aller minsten waren die De Hof in het verleden in hun bezit hebben gehad. En dan duiken heel verrassend ineens ook allerlei dwarsverbanden op met andere grote hoeven in deze contreien.

Jammer is, dat de auteur zijn onderzoek eigenlijk te vroeg heeft afgesloten. De tijd speelde hem parten en zijn gebrekkige kennis van de paleografie. En dat laatste is eigenlijk een must voor wie serieus werk wil maken van de regionale geschiedenis, zeker als het gaat om zo'n eeuwenoude boerderij. Hopelijk vindt de auteur nog eens de tijd om, nadat hij zich eerst de paleografie heeft eigen gemaakt, zich aan een aantal detailstudies te wijden. Dat zou De Hof ongetwijfeld nog veel interessanter maken. [FG]

Woorden Wandelen Weer. Leven en werk van Herman Cox

Door Hennie Jetzes en Leonie Robroek, (Heerlen 2012). 107 pp, ill., ISBN 978-90-79226-07-8. Prijs: € 17,95. (www.lvd-u.nl)

In mei 2008 overleed Herman Cox (1954) na een kort ziekbed. Hij werkte bij de Belastingdienst in Heerlen, zijn geliefde geboortestad. Het ouderlijk huis van het mijnwerkersgezin stond in de wijk Husken. Later verhuisde het gezin naar de Kloosterweg. Daar kwam de mijnschoorsteen De Lange Jan bij de sloop in augustus 1976 vlak naast het huis van het gezin Cox terecht. Hij wijdde er een gedicht aan: 'Inne jecke sjaag va d'r Jan.'

Maar hij was ook, op zijn geheel eigen wijze, een speler in het Heerlense cultuurleven. Muziek- en natuurliefhebber, inspirerende kracht achter enkele tentoonstellingen. Als lid van het Heerlens SchrijversCafé was hij de

'uitvinder' van de jaarlijkse WoordenWandelingen. Later ging hij ook fotograferen, en richtte samen met een broer de studio NaKu op.

Cox was ook de auteur van een klein oeuvre van gedichten en columns. Het boek pretendeert niet volledig te zijn, maar schets een beeld van de verschillende 'kanten' van Herman, aangevuld met een fraai portret van de hand van Wiel Verheesen. Het geheel is passend vormgegeven en uitgegeven door de Heerlense uitgever Léon van Dorp. (MvD)

De hondenstrontvreter

Door Fré Videler (Heerlen 2012). Roman, 175 pp., ISBN 978-90-79226-00-9. Prijs: € 17,50 (www.lvd-u.nl)

Een 'Freudiaans verhaal' over de jongen Ferry en zijn moeilijke alter ego. Een ego verbeeld als schaduw, dat met Ú aangesproken wenst te worden. De verhouding tussen Ferry en zijn schaduw blijven aanvankelijk nog beperkt tot wat vreemd gedrag en akkefietjes met stront. Maar als Ferry gaat puberen, nemen de problemen snel toe, tot grote wanhoop van Ferry's ouders en omgeving. Zal Ferry zich kunnen handhaven in zijn Heerlense (school)omgeving? Kunnen Ferry en Ú nog verder leven?

De Heerlenaar Fré Videler maakte carrière in de Limburgse reclamewereld. Toen ziekte het werken steeds moeilijker maakte, pakte hij zijn oude schrijfhobby weer op. Dit verhaal werd er door een vriend uitgepikt. Terecht

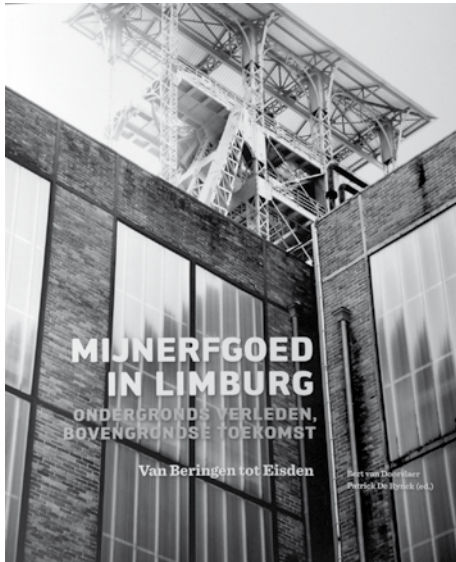
ging men op zoek naar een uitgever. Dat het een 'Heerlens' verhaal is dat zich grotendeels afspeelt in de wijk Eikenderveld, is voor Heerlenaren wellicht een pre. Maar het verhaal is sterk, en Ferry's problemen van vele plaatsen en tijden. Een aanwinst voor de Limburgse literatuur. Gaan we nog meer van Videler horen? (MvD)

Mijnergoed in Limburg. *Ondergronds verleden, bovengrondse toekomst. Van Beringen tot Eisden.*

Door Bert van Doorslaer en Patrick de Rynck (ed.) [Genk 2012] 176 p., 200 illustraties, ISBN: 9789076099941. Prijs: € 34,50.

De grootscheepse operatie 'Van zwart naar groen' heeft in de Nederlandse mijnstroken veel sporen uitgewist uit het rijke mijnverleden. Over de Belgische en Duitse grens is dat wel anders.

In de Belgische Kempen werd in 1901 steenkool ontdekt. Dit had grote gevolgen voor het tot dan toe agrarische landschap. Behalve veel industriële

gebouwen verrees er huisvesting met alle bijbehorende voorzieningen.

In 2012 is het 25 jaar geleden dat de mijnen van Waterschei en Eisden gesloten werden. De laatste mijnsluiting was op 30 september 1992 in Zolder. Deze jubilea waren voor de Provincie Limburg aanleiding om het tien jaar oude boek *Koolputterserfgoed, een bovengrondse toekomst voor een ondergrond verleden* van Bert van Doorslaer (2002) geactualiseerd uit te geven. In de tussenliggende tien jaar is er veel veranderd en kregen de mijnsites nieuwe functies.

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel komen de geschiedenis van de zeven mijnzetels met resterende mijngebouwen, met de tuinwijken en andere woonwijken met de noodzakelijke voorzieningen die stille ge-

tuigen blijven van een ruim honderdjarige geschiedenis die begon in 1901 met de ontdekking van de steenkool. In de daarna volgende hoofdstukken wordt ingegaan of we nu achteraf kunnen spreken van een economisch succesverhaal en komen de sociale aspecten aan bod. Dat de steenkoolwinning niet alleen een successtory was, blijkt wel als wordt ingegaan op de vele tegenslagen en de uiteindelijke internationale kolencrisis. Hoofdstuk 4 behandelt de mijncités in hun historische en internationale context.

Het tweede deel van het boek beschrijft het erfgoed van de verschillende mijnsites van Beringen, Zolder, Houthalen, Winterslag, Zwartberg, Waterschei en Eisden. Wanneer werden de mijnen geopend, hoe en wanneer werden de huisvesting en voorzieningen gerealiseerd? Wat is de huidige toestand?

De heruitgave is rijk geïllustreerd met onder meer nog niet eerder gepubliceerd beeldmateriaal. Fotografe Saskia Vanderstichele legde het mijnerfgoed in de huidige staat na herbestemming vast.

Los bijgevoegd zijn plattegronden van de zeven mijnsites en van de mijnsites in relatie tot de omgeving met huisvesting en voorzieningen (de mijncités).

De publicatie leent zich goed om een vergelijking te maken van de situatie in de Kempen en die in de Nederlandse mijnstreken, zowel vanuit het oogpunt van wat de mijnbouw heeft betekend voor het landschap als de omgang met de mijnrelicten na de mijnsluitingen. [SvD]

COLOFON

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen, Brunssum en Voerendaal.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Tel. 045-5604582. E-mail: redactie@landvanherle.nl
web: www.landvanherle.nl
Bankrekening: ING 2069907

Bestuur: ing. K. van Nuys, voorzitter; mw. C. Hage-Enns Enns, H. Otten, penningmeester, R. Braad, R. Habets BICT, mr.ir. J. Smeets.
Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; drs. F. Gerards; drs. K. Linders (eindredacteur); W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs: Artikelen kunt u per post of liever per e-mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN 0166-2988
Jaargang 63

Verschijnt driemaandelijks. Abonnementen per jaar € 17,50 of € 16,50 per automatische incasso. Looptijd van een abonnement uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers nageleverd. Los nummer: € 5,- excl. portokosten.
Prijs van dit nummer: € 5,00

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems, Hoensbroek.
Druk: Schrijen-Lippertz

1917 calendar. Santa Ana, N.M. 1917

